

Carmen DĂRĂBUȘ, **Comparatismul, întâlnire a spațiilor culturale**, Baia Mare, Editura Universității de Nord, 2008, 190 p.

Autoarea prezintă *comparatismul* precum un loc de întâlnire a spațiilor socio-culturale și lingvistice comune emițătorului și receptorului, de exemplu, o formă de comunicare foarte veche fiind reprezentată de povestirea cu miez mitologic, iar „relația comunicare – lectură – interpretare aparținând de comprehensiunea graduală (la un prim nivel) și de comprehensiunea globală (la al doilea nivel)”, după cum afirmă Gian Paolo Caprettini, ale cărui considerații sunt făcute cunoscute la începutul volumului. Există, de altfel, o ambiguitate a esteticii, văzută în sens pozitiv, care se află în strânsă legătură cu emoția artistică și facilitează schimbul de idei între persoane. De aceea, nu semnele verbale propriu-zise contează, ci o anumită sintaxă textuală și melodicitate proprie, principiu dionisiac în care se contopesc unitățile limbajului, simbolul reprezentând codul estetic ce trebuie să fie tradus în funcție de sensibilitatea cititorului.

Idealul maxim de comunicare este, în cele din urmă, tăcerea (precum în *Poetica* lui Vasilis Vitsaxis). G.P. Caprettini (teoreticianul la care se apelează în carte) realizează în *Semiologia povestirii* o clasificare tipologică a tăcerii, în șase categorii, urmând termenii lui R. Jakobson – tăcerea emitentului, a destinatarului, a contextului, tăcerea mesajului/ o tăcere rituală, a contactului (sau a canalului) și a codului, sau, cu alte cuvinte, tăcerea emotivă, conotativă, referențială, poetică, adică autoreflexivă, expresivă și metalingvistică.

Pe de altă parte, funcționalitatea contextului este foarte importantă și, în afară de acesta, *perspectiva* mai deține un rol crucial în actul comunicării, adică, parafrazând, un ansamblu de obiecte, categorii, credințe, având legătură între ele, precum și valorile atribuite elementelor precedente de către emițător. Dincolo de tăcere, *plăcerea* reprezintă un barometru al eficienței comunicării artistice, precizează autoarea încă de la început. Astfel, opera primește o configurație unică (stilul) prin care este asimilată unui individ. Oricât de codificată artistic ar fi o operă literară, aceasta constituie, în limbaj aristotelic, o formă de *mimesis* (Paul Ricoeur consideră că nu există discurs atât de fictiv încât să nu întâlnească realitatea...). Prin urmare, arta și știința trebuie să găsească, până la urmă, un limbaj comun.

În secțiunea intitulată *Reflexiile invulnerabilității – mit și legendă* se precizează că, fiind o expresie a unui lung istoric al neîmpăcării omului cu condiția sa de muritor, mitul invulnerabilității este un pas spre visul nemuririi. Eroi precum Ghilgamesh, Ahile, Siegfried parcurg un rit al renașterii înscris în dimensiunea invulnerabilității, căci mentalul colectiv are nevoie de eroi pentru a se iluziona că posedă acces către absolut. Lui Ghilgamesh, de pildă, invulnerabilitatea îi permite o relativizare spațio-temporală a coordonatei terestre în care trăiește. Insula Nemuririi se află, paradoxal, în mijlocul apelor morții, astfel încât drumul spre nemurire devine, de fapt, drumul spre umanizare.

În cazul călcăiului lui Ahile, asistăm la un *mitologem* care afirmă implicit că această parte a corpului este, în fapt, o breșă a sufletului. Călea de la legendă la mit trece prin unele trasee inițiatice, ca pentru Siegfried, care posedă o invulnerabilitate interioară. El nu poate atinge până într-un final nemurirea, ci doar invulnerabilitatea, de aceea este un erou de tranziție între mit și legendă. La noi, în legenda lui Pinteazul, protagonistul este ocrotit de Sfântul Ilie.

Simbologia desfășoară o complexă unitate în diversitate; este și cazul *păsării*, acest simbol traducând stări sufletești nediferențiate, ecouri confuze, amalgam de gândiri și sentimente – toate pe calea sugestiei: pasărea este renaștere și redimensionare a ființei. În

legătură cu acestea, *albastrul* „dematerializează tot ceea ce pătrunde în el, de la mișcări la sunete”, iar pasărea înseamnă fericirea pe care o scăpăm, uneori, în zbor. A. Strindberg recurge la simbolismul pelicanului pentru a sublinia în opera sa sacrificiul paternal. În concluzie, pasărea devine o atitudine, un crez, un mod de viață.

În alt capitol, *Secretul labirintului. Relația dintre povestirea culturală și resemnificarea mitologică*, pornind de la Mircea Eliade, autoarea ia apoi ca reper critic pe Pierre Brunel, care vorbește de o *lege a flexibilității* și de rezistența unui element străin în oricare text. Spre exemplu, mitul labirintului, la P. Santarcangeli, este direct legat de cel al *centrului*, astfel încât complexul mitic al labirintului stă în relație cu un anume tip de căutare, în labirint, fiecare ducând cu sine propriul sistem de valori. Cartea însăși reprezintă o lume înțeleasă ca labirint. În secțiunea despre mitul creației perceput ca nostalgie mitologică, se precizează că mitul creației prin jertfă se intersectează atât cu cel al androginului, cât și cu mitul lui Narcis. Carmen Dărăbuș realizează o paralelă elocventă între *Meșterul Manole* și *Pygmalion* de Bernard Shaw, considerând că sentimentul triumfului final lipsește în ambele cazuri: Manole alege moartea apoteotică, iar profesorul Higgins este iremediabil prins de noi experimente, nemulțumit că nu-și mai poate controla creația, însă nu zdrobit definitiv.

Spre final, sub un titlu mai exotic – *Realul și fabulosul ținuturilor Yoknapatawpha și Macondo* – se găsesc alte considerații despre *simbol*, care structurează și prezervă mitul și diversele sale reflectări sociale, precum și despre *realitate*, care ia forma imitării unui timp celest. În ultima parte a volumului se reflectează asupra ființei umane și asupra *ironiei corectoare*, deoarece ironia mediază comicul cu tragicul, dezamorsând drame ori evitând ridicolul, punând în abis sentimentul iremediabilului. Între ironie și autoironie intervin unele asemănări pedagogice, în sensul larg al cuvântului, deoarece acestea denotă existența unor mecanisme adecvate de reglare internă ori a societății.

Mai există un capitol plasat în paradigma alteritate – identitate, numit *Întâlnirea cu Celălalt*, în care apar concepte precum *autoimaginea* și *heteroimaginea*. În final, cercul reflecțiilor asupra comparatismului ca loc de întâlnire a spațiilor culturale se închide prin intermediul unui eseu, *Singurătatea barocă a porumbelului*, în care se afirmă, parafrazăm, că începând cu peregrinările pe mare ale lui Ulisse din epopeea lui Homer, la cele pe străzile Dublinului ale lui Leopold Bloom (din romanul *Ulise* de James Joyce), la călătoria înlăuntrul său a lui Jonathan Noel – totul rememorează căutarea sinelui, a identității, a menirii, a reînțemeierii – așadar aproape orice carte presupune o călătorie inițiativă.

Amalia Drăgulănescu

*Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
România*

Felicia DUMAS, *Plurilinguisme et éducation en français Réflexions théoriques et analyses de cas*, Iași, Editura Junimea, 2010, 216 p.

Le livre signé par Felicia Dumas représente une partie des résultats d'un projet de recherche financé par le Conseil National de la Recherche Scientifique de l'Enseignement Supérieur de Roumanie, déroulé à l'Université « Al. I. Cuza » de Iasi, à la Faculté des Lettres, au Département de Français (code CNCSIS ID 416, directrice de projet: Felicia Dumas). Il est structuré en cinq grands chapitres, qui proposent plusieurs approches du phénomène complexe du plurilinguisme. Dans la première partie, intitulée *Bilinguisme et plurilinguisme: définitions et perspectives linguistiques*, l'auteure présente plusieurs concepts utilisés par la plupart des linguistes dans les différents travaux qui traitent du

plurilinguisme (phénomène qui relève du contact de langues): *compétences plurilingues, langue maternelle (ou langue première), langue dominante et langue minorisée, bain linguistique, alternances codiques*, et attire l'attention sur les différentes acceptions données aux termes *monolingue et unilingue, multilingue et plurilingue*. De toutes les formes de manifestation du plurilinguisme – *territorial, institutionnel ou individuel* –, c'est sur le dernier type qu'elle insiste le plus, celui-ci étant le plus analysé aussi dans les travaux de spécialité, car de plus en plus répandu ; de plus, la mise en place et l'adoption du Cadre européen commun de référence pour les langues offre des instruments d'évaluation du plurilinguisme et une base commune de travail dans la didactique des langues, où l'on insiste sur le développement des compétences plurilingues des apprenants.

La partie théorique du livre continue avec la présentation des divers types de bilinguisme : idéal, précoce, simultané, consécutif, passif, soustractif, d'élite, dominant, volontaire, symbolique, ignoré, ainsi que d'autres concepts, tels : la diglossie, le parler bilingue, la norme bilingue, les représentations sociales du bi- et du plurilinguisme. Felicia Dumas s'interroge par la suite sur les différentes façons dont le bilinguisme (et à partir de lui, le plurilinguisme) est invité à participer à une réflexion nouvelle sur la didactique des langues et sur les manières concrètes de mise en place d'une éducation plurilingue en France. C'est pour la première fois – à notre connaissance – que l'on présente dans un livre publié en Roumanie les aspects de ce qu'on appelle l'enseignement bilingue dans le système scolaire français, public et privé. L'auteure traite de l'enseignement bilingue en langues régionales (à parité horaire dans le système public), parle des sections européennes, internationales, de l'immersion totale pratiquée par le système privé (en grande partie associatif), ainsi que du dispositif qui existe en France pour accueillir les enfants des migrants, qui ne parlent pas français. Il s'agit des classes CLIN, d'initiation de ces enfants à la langue française, présentées par Felicia Dumas en étroite liaison sociolinguistique avec toute la problématique associée : imaginaire linguistique des enfants allophones, représentations dévalorisantes des langues de l'émigration et conséquences sur la construction identitaire et l'intégration scolaire de ces enfants.

Le bilinguisme, en tant que premier « degré » du plurilinguisme est avant tout une « affaire de famille », car ce sont les parents qui font le choix de ce type de vie et de comportement langagier pour leurs enfants. C'est la raison pour laquelle les trois autres chapitres du livre traitent des cas de bilinguisme chez les enfants, représentant autant de recherches personnelles entreprises par Felicia Dumas sur des corpus précis : différents types de comportements linguistiques et les interférences qu'ils engendrent au niveau de la pratique du bilinguisme chez l'enfant franco-roumain, la construction identitaire biculturelle sous-tendue par cette pratique du bilinguisme simultané de naissance dans le cas du même enfant franco-roumain et respectivement, la transmission du roumain en tant que langue maternelle aux enfants nés dans les familles de Roumains ou mixtes (franco-roumaines) qui vivent en France. Les deux premières analyses de cas traitent du bilinguisme simultané de naissance de son propre enfant, observé et enregistré selon les exigences de la méthode ethnographique (il faudrait mentionner le fait que la plupart des spécialistes en bilinguisme ont procédé de la même façon, en travaillant sur des corpus enregistrés au niveau de la pratique bilinguale de leurs propres enfants). La lecture de ces chapitres est tout simplement passionnante ; le lecteur déjà initié en linguistique y trouve deux modèles exemplaires d'analyse linguistique d'un cas précis de bilinguisme, avec tout l'instrumentaire conceptuel et méthodologique associé. Tout aussi incitant s'avère être également le chapitre consacré à la conservation de la langue roumaine et surtout à la décision des parents de la transmettre en tant que langue maternelle à leurs enfants, après leur émigration en France. Fondée sur le modèle de l'imaginaire linguistique d'Anne-Marie Houdebine, l'analyse est accompagnée d'un véritable plaidoyer de l'auteure pour la transmission du roumain (en tant que langue

maternelle) aux enfants nés dans ces familles, au niveau d'un bilinguisme franco-roumain et d'un biculturalisme.

Le dernier chapitre du livre traite d'un sujet quasiment inabordé jusqu'à présent, le plurilinguisme manifesté au niveau de la pratique liturgique de l'Orthodoxie en France. Grande spécialiste de la terminologie religieuse orthodoxe en langue française et de la pratique de cette confession chrétienne sur le territoire de l'Hexagone, Felicia Dumas clôt ainsi son livre passionnant de réflexions sur le plurilinguisme avec une analyse inédite et originale de cette situation particulière de contact linguistique entre les différentes langues liturgiques employées dans les paroisses et les monastères orthodoxes français. Auteure de deux dictionnaires bilingues de termes religieux orthodoxes, roumain-français et français-roumain, Felicia Dumas propose aux lecteurs roumains francophones dans ce dernier chapitre de son livre, une véritable initiation sociolinguistique et socioculturelle dans la pratique liturgique de l'Orthodoxie en France.

Muni d'une bibliographie très récente et presque exhaustive dans un domaine extrêmement complexe, le livre de Felicia Dumas s'inscrit comme une contribution essentielle, originale et de grande valeur scientifique en matière de plurilinguisme et éducation en français. Rédigé dans un style alerte et stimulant, il représente en même temps une aventure envoûtante sur les voies de l'acquisition du bilinguisme (avec le français), et à partir de lui, du plurilinguisme.

Daniela Butnaru
*Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
 România*

Thede KAHL, Michael METZELTIN, Mihai-Răzvan UNGUREANU (eds.): **Rumänien. Raum und Bevölkerung. Geschichte und Geschichtsbilder. Kultur. Gesellschaft und Politik heute. Wirtschaft. Recht und Verfassung. Historische Regionen**, “Österreichische Osthefte”, 48/2006 (2008), Wien/ Münster, 976 p.

O lucrare cu un „caracter enciclopedic”, și „unicitate” (p. 13) printre publicațiile referitoare la țara noastră, apărute în ultimii ani în Europa și SUA, „o premieră” în spațiul vorbitorilor de limbă germană (id.). Așa ne este prezentat de către profesorul Andrei Hoișie volumul intitulat simplu și sugestiv *Rumänien (România)*, care a văzut lumina tiparului în anul 2006 (ediția a doua în 2008), sub îngrijirea directă a unor personalități bine cunoscute în lumea lingvistică internațională: profesorul Thede Kahl, reputat geograf și balcanolog la Institutul austriac de studii est și sud-est europene, membru al Comisiei de balcanologie al Academiei de Științe din Austria și profesorul Michael Metzeltin, specialist în romanistică, membru al Academiei de Științe din Austria și membru de onoare al Academiei Române. Efortului lor s-a alăturat istoricul și fostul ministru de externe al României, Mihai-Răzvan Ungureanu. Dintre semnatarii studiilor amintim doar câteva nume: Dan Berindei, Dan Horia Mazilu, Liviu Papadima, Dan Grigorescu – care nu mai au nevoie de nici o prezentare.

Această carte voluminoasă (976 p.) este o sinteză. Gândită pentru a surprinde esența, ființa, personalitatea României, ea este structurată pe capitole mari, care permit celor interesați de o anumită problemă să ajungă rapid la informație: *Spațiul și populația, Istoria și fizionomia, Cultura, Societatea și politica actuală, Economia, Dreptul și Constituția, Regiunile istorice*. Tabloul asupra țării noastre, de la naștere până la aderarea la UE, este, prin urmare, complet. Datele sunt actualizate, exprimarea științifică de înaltă ținută, iar

acribia manifestată de fiecare autor contribuie la potențarea valorii, per ansamblu, a prezentului volum.

Impresionant este că oricare articol l-am supune discuției, un altul ni se pare tot la fel de interesant, meritând a fi analizat. Imposibil de realizat în limitele unei recenzii. Extraordinar pentru cititorul avid de cunoștințe, căci lucrarea ridică permanent probleme, pune întrebări, uneori extrem de sensibile, la care încearcă, pe cât posibil, să găsească o rezolvare cât mai conformă cu realitatea.

Prima secțiune a volumului, *Spațiul și populația*, se deschide cu un articol semnat de Mircea Buză și Wilfried Schreiber (p. 25–37), în care este prezentată România din punct de vedere geografic, al spațiului natural, al împărțirii pe regiuni și al situației geopolitice. Wilfried Heller (p. 39–62) se referă la demografie, la fenomenul migrației și al repercusiunilor acestuia asupra dezvoltării țării.

În *Structura etnică* (p. 63–87) Peter Jordan și Thede Kahl aduc informații extraordinar de prețioase cu privire la grupurile etnice din România. Se precizează, pe scurt, când a luat naștere statul modern român (1859), de când a luat denumirea actuală (1862) și când și-a obținut independența (1878). Sunt enumerate numeroasele popoare care au migrat pe teritoriul României: între secolele al IX-lea și al X-lea – ungurii, între secolele al XII-lea și al XIII-lea – sașii, între secolele al XIV-lea și al XV-lea – rromii, din secolul al XV-lea până în secolul al XVII-lea – sârbii, din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea – turcii și tătarii, în secolul al XVIII-lea – lipovenii și între secolele al XVIII-lea și al XIX-lea șvabii și evreii, cu sublinierea că granițele țării s-au modificat de câteva ori până în 1948. Între 1913 și 1919, populația României a crescut de la 7,2 la 17 milioane. Procentul românilor a scăzut de la 90% la 72%, iar cel al străinilor a crescut de la 0,7 la 4,7 milioane. După 1919, politica românească de omogenizare, deportările, emigrările, asimilarea minorităților au jucat rol de omogenizare națională, astfel încât procentul românilor a crescut de la 77,9% (1930), la 85,7 (1956) și la 89,5% (1992). La ultimul recensământ, din 2002, 89,5% din cei 21.680.974 locuitori ai României au declarat că sunt de naționalitate română, 6,6% maghiari, 2,5% rromi, câte 0,3% ucrainieni și germani, 0,2% ruși, lipoveni și turci. În funcție de limba maternă: 91% vorbesc româna, 6,7% maghiara, 1,1% limba țigănească. Minoritățile mai mici au declarat limba majorității ca fiind limba lor maternă. Concluzia cercetătorilor este că populația de pe teritoriul fostelor principate Țara Românească și Moldova este omogen românească (97%, respectiv 97,9%) și că în Dobrogea și România din interiorul arcului carpatic sunt mai multe procente de minorități.

Din punct de vedere confesional, s-au declarat membri ai Bisericii Ortodoxe: 94% din români, 98% din sârbi, 79% din ucraineni, ai Bisericii Catolice: 41% din unguri, 60% din germani, 77% din slovaci și ai Bisericii Protestante: 54% din unguri, 26% din germani, 24% din slovaci.

Fiecărei minorități de pe teritoriul actual al țării i se face un scurt istoric. Aflăm că românii sunt în procent mai mare de 90% în 30 din cele 42 de județe, în alte zece județe procentul lor fiind între 50% și 90%. Orașele și județele cu cel mai mare procentaj de populație română sunt în Țara Românească, Moldova, în centrul Dobrogei, în Transilvania în Carpații de Sud, în Munții Apuseni, precum și în zona de graniță a județelor Maramureș și Năsăud. Ca urmare a urbanizării socialiste, 53,1% din români trăiesc astăzi la oraș. Peste hotare românii se găsesc în estul Ungariei, în Banatul sârbesc, în Serbia estică (Valea Timocului), în partea de nord-est a Bulgariei. Istroromanii din Croația, aromânii din sudul Balcanilor și meglenoromânii din Macedonia sunt și ei considerați români. Despre unguri ni se spune că 99% dintre ei trăiesc în interiorul arcului carpatic, 46,6% din aceștia în județele Harghita, Covasna, Mureș. O cincime din ungurii din România trăiesc în zona de graniță româno-ungară (în județele Bihor și Satu Mare) și, o parte, și în Sălaj. Conform recensământului din 2002, 32,3% din unguri trăiesc în orașe și județe cu majoritate de populație maghiară. O pătrime din minoritatea maghiară trăiește în zone unde nu întrunesc 20%, motiv pentru care

limba maghiară nu a fost declarată acolo oficială. Cel mai mare procent de populație maghiară este în orașele Târgu Mureș, Cluj Napoca, Sfântu Gheorghe, Oradea și Satu Mare. Secuții reprezintă o mare grupare etnică maghiară, iar în Moldova trăiesc 24.000 de ceangăi, de religie romano-catolică, care, inițial, au vorbit o maghiară arhaică. Originile ambelor grupuri sunt neclare. Ceangăii sunt protejați ca minoritate. Rromii, semnalăți din epoca preotomană, reprezintă a doua mare minoritate a României, fiind concentrați mai ales în sudul Țării Românești (în special zonele din jurul Bucureștiului), centrul Moldovei cu valea Siretului, bazinul Transilvaniei și zonele de câmpie de la granița cu Ungaria. 3,4% dintre ei trăiesc în Ardeal, 2,5% în Țara Românească, 1,4% în Moldova și 0,9% în Dobrogea. Numai 2,2% trăiesc în zone cu majoritate absolută. 65% trăiesc la oraș, procentul lor neajungând la 10%, iar 61% trăiesc la țară. Ucrainenii și rosienii trăiesc în Maramureș, Bucovina și, o mică parte, în Delta Dunării, în comunități cu majoritate absolută, fapt ce conferă stabilitate identității lor etnice. Germanii, care au reprezentat până în anii '80 a treia mare etnie din România, din cauza exodului în masă de după prăbușirea regimului comunist, au rămas în număr de 59.800, 89% dintre ei trăind în Transilvania. În România există un sistem de învățământ în limba maternă, realizat cu ajutorul țărilor vorbitoare de limbă germană. Germanii joacă un rol important și în viața politică locală. Pe lângă Sibiu, în Timișoara și în Reșița există importante comunități germane. Rușii au rămas în număr de 30.000. 57% dintre ei locuiesc în sate, mai ales în Dobrogea (60%), Moldova și Bucovina (22%). Două treimi din ruși sunt lipoveni. Cei din Dobrogea se ocupă cu pescuitul, iar religia constituie încă miezul identității lor etnice. Grupurile musulmane ale turcilor și tătarilor trăiesc în Dobrogea, în jurul orașelor Constanța, Babadag și Tulcea. La ultimul recensământ s-a constatat că turcii și tătarii formează grupuri asemănătoare ca mărime (32.000 turci și 24.000 tătari) și că trăiesc răspândiți în comunități, în care nu ajung nici măcar la 10% (excepții fac satele Fântâna Mare și Făurei din județul Constanța, unde reprezintă aproape 100% din locuitori). 86% din cei 23.000 sârbi care trăiesc în România locuiesc în Banat, cea mai mare comunitate aflându-se la Timișoara. Mulți trăiesc în zonele situate de-a lungul Dunării, de la granița cu Serbia. Carașovenii (7.000) trăiesc în sate din Banat și în partea sudică a Reșiței, mulți identificându-se cu croații din cauza religiei catolice. Slovaci sunt în număr de 23.000. Jumătate dintre ei trăiesc în Munții Șes (catolici) și o treime (luterani) trăiesc în Nădlac, unde se află centrul lor cultural. Aici au înființat, împreună cu minoritățile mai mici cehe, „Uniunea Democrată a slovacilor și cehilor din România”. Bulgarii formează o minoritate redusă în România, majoritatea fiind romano-catolici. Ei trăiesc mai ales în Banat, Transilvania și Țara Românească, având ca ocupații principale creșterea animalelor, grădinaritul și comerțul. Cândva minorități importante din punct de vedere cultural, politic și economic, evreii, armenii și grecii mai trăiesc în România doar în câteva zone. În număr de 728.000 în perioada interbelică, evreii erau aproape la fel de mulți ca minoritatea germană. Locuiau mai ales în orașele din Basarabia, Moldova și Bucovina. Genocidul împotriva lor din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, precum și politica de emigrare în SUA și Israel din timpul regimului ceaușist au pus capăt comunităților evreiești. În schimb, sinagogile și cimitirele amintesc de importanța lor istorică. Din micile colonii de comercianți armeni au mai rămas o colonie la Gherla și comunitățile din București, care au la dispoziție o mare biserică armenească în centrul orașului. Grecii se mai întâlnesc în grupuri mici în Dobrogea și în câteva orașe cum ar fi Galați, Brăila, Iași sau București.

Autorii încheie prezentarea etniilor din țara noastră cu sublinierea tensiunilor interne existente și cu speranța găsirii unei soluții înțelepte de rezolvare a conflictelor interetnice.

Claudia Popescu discută despre *Structura spațială a economiei românești* (p. 89–104), Jozsef Benedek despre *Întocmirea planului teritorial și dezvoltarea regională* (p. 105–130) Dan Bălțeanu și Mihaela Șerban despre *Situația mediului înconjurător* (p. 131–149), iar Maria Pătroescu, Cristian Iojă, Iulia Pătroescu-Kloz și Radu Necșuliu despre *Calitatea mediului ambiant în România* (p. 152–167).

A doua secțiune a volumului conține date strict istorice, metoda de analiză și de organizare a materialului fiind cea diacronică. Alexandru Vulpe ne aduce date despre *Preistorie și Antichitate în spațiul Carpato-dunărean* (p. 171–193), Ioan-Aurel Pop discută despre *Evul Mediu* (p. 195–22), Bogdan Murgescu despre *Țările Române din perioada de început* (p. 221–235), Dan Berindei despre *Formarea statelor naționale române* (p. 215–264), Dietmar Müller despre *Perioada dintre cele două războaie mondiale: sistemul politic și cetățenii statului* (p. 279–296), Petra Schaser și Gerald Volkmer despre *România sub regimul comunist* (p. 297–312). Doi autori se ocupă de probleme ale istoriografiei: Mirela-Luminița Murgescu (p. 313–325) și Harald Heppner (p. 327–335).

Mihai-Răzvan Ungureanu, în *Țările Române din perioada de târzie* (p. 237–250), vorbește despre debutul procesului de modernizare, inițiat, la mijlocul secolului al XVIII-lea, în principatele Moldovei și Valahiei, ca urmare a influenței gândirii vest-europene. Fanarioții au adus multe reforme în educație, administrație, jurisdicție, cultură și în viața socială, întocmind protocoale pentru deciziile juridice. Aceste reforme aveau rolul de a stabliza țara din punct de vedere demografic, de a preveni războaiele ruso-austriaco-turce și împotrivirea țăranilor de a plăti dările. Tot acum, sub Constantin Mavrocordat, a fost desființată iobăgia. În Transilvania modernizarea a avut loc în două etape, prin reformele Mariei Theresa și ale lui Iosif al II-lea, care au avut efecte importante asupra agriculturii, mineritului, manufacturii. Școala Ardeleană, prin reprezentanții ei, a pus bazele mișcării de emancipare a românilor din această zonă a țării. Istoria României între 1718 și 1821 a fost presărată cu răscoale, războaie și ocupații. Odată cu perioada Regulamentelor Organice societatea românească începe cu adevărat perioada de modernizare, proces încetinit de intervenția Rusiei. Până la Unirea lui Cuza (1859) se observă: libertatea comerțului, creșterea numărului orașelor, dezvoltarea păturei burgheziei, introducerea sistemului educativ în limba română (Gh. Asachi, la Iași, în 1813 și Gheorghe Lazăr, la București, în 1818), înființarea de școli normale, profesionale și de fete, fondarea, în 1835, la Iași, a „Academiei Mihăilene” (prima universitate în limba română), apariția ziarelor în limba română („Curierul românesc” al lui Ion Heliade Radulescu, „Albina românească” a lui Gheorghe Asachi, „Gazeta de Transilvania” a lui George Barițiu) și, în 1838, tipărirea, la București, a primului cotidian („România”). După dubla alegere a lui Cuza ca domnitor, modernizarea a putut avea loc într-un spațiu coerent, însoțită de entuziasm, mai ales după crearea statului român, în 1918. Cuza a introdus reforme în educație, justiție, administrație, drept civil, care, însă, l-au adus în opoziție cu principiile liberale pe care le susținuse la început. Astfel, modernizarea era pusă sub semnul întrebării, iar unele dintre țelurile propuse nu au fost atinse. Țara a intrat în criză economică, iar corupția a contribuit la intensificarea opoziției. Înlăturarea regimului a devenit inevitabilă și a fost realizată în februarie 1866, la tron venind prințul Karl de Hohenzollern-Sigmaringen. S-a stabilit prin Constituție monarhia.

Demersul istoricului Mihai-Răzvan Ungureanu continuă în articolul *Modernizarea societății românești* (p. 265–277). Conceptul de modernizare la mijlocul și la sfârșitul secolului al XIX-lea presupunea, în primul rând, sincronizarea instituțiilor românești cu cele europene, înlăturarea diferențelor care separau românii de Europa vestică. În al doilea rând, trebuia introdusă o nouă mentalitate, cu principii pe baza cărora trebuiau să funcționeze instituțiile. Cei mai implicați în modernizare au fost liberalii și conservatorii, ei împărtășind idei similare cu referire la procesul modernizării. În ce privește ritmul modernizării, între cele două partide exista o mare divergență de opinii: liberalii doreau arderea etapelor (erau dinamici și organizau mai bine anumite domenii), iar conservatorii susțineau o modernizare în trepte, într-un ritm normal. Conservatorii, din cauza concepțiilor lor, au pierdut teren în plan politic până la începutul Primului Război Mondial.

Modernizarea în România a început în momente și cu intensități diferite. A fost vizibilă mai ales în Bucovina, Transilvania și Banat, în provinciile care au fost sub dominație austro-ungară până în 1918. În Vechiul Regat procesul de modernizare a fost galopant:

capitalismul inițial a devenit comercial, iar, ulterior, industrial. Între 1829 și 1914, românii au parcurs toate etapele dezvoltării sociale și capitalist-economice. Etapele clasice ale capitalismului au fost foarte puțin sau deloc parcurse. În timp ce în vestul Europei modernizarea era un proces îndelungat, care permitea înnoirilor să se dezvolte de-a lungul câtorva generații și să se maturizeze, la români și la toate celelalte popoare din sud-estul Europei trecerea rapidă de la o etapă la alta nu a lăsat timp de „coacere” noilor concepte și structuri. Din acest motiv, modernitatea a fost primită, la noi, ca o urmare a formelor fără fond.

La sfârșitul secolului al XIX-lea au apărut teorii care criticau încercările de modernizare. Ele veneau din două direcții. Prima este cunoscuta teorie a formelor fără fond, preluată de la societatea „Junimea”. Critica junimiștilor se îndrepta împotriva aspectelor negative, care, din cauza ritmului rapid, riscau să fie percepute ca aspecte pozitive. A doua este cea a semănătorismului și poporanismului. În ultimul deceniu din secolul al XIX-lea au apărut noi accente în publicistica literară care considerau modernizarea principalul motiv pentru eșecurile din societatea românească. Cele două curente amintite au văzut în procesul de modernizare o adevărată amenințare la adresa adevăratelor valori ale poporului român. Multe idei au fost comune poporanismului și semănătorismului: idealizarea satului, neacceptarea urbanizării și a industrializării, dezrădăcinarea, neadaptarea, criticarea Constituției de la 1866, chiar dacă le tratau diferit. Discursul tradiționalist se baza pe o înțelegere agrar-romantică și era împotriva capitalismului. În lucrarea sa, *Spiritul critic în cultura românească*, G. Ibrăileanu descrie opoziția dintre o civilizație tradițională, rurală și una urbană, falsă. Criticul literar E. Lovinescu, un oponent al semănătorismului și al poporanismului, atragea atenția asupra dualității ideilor poporaniste: pe de o parte, susțineau un sistem democratic la nivel politic, deci o ordine modernă, și, pe de altă parte, o politică agrară și o structură tradițională.

Discuțiile din jurul scopului modernizării au continuat și după crearea României Mari (1918). Devalorizarea leului, precum și urmările războiului au avut efect asupra modernizării. Lovinescu și Ibrăileanu au scos în evidență diferența între „modernizare” și „modernitate”: modernizarea este procesul, iar modernitatea este efectul.

În secțiunea *Cultură* sunt dezbătute următoarele subiecte: *Dezvoltarea limbii române literare* (Petrea Lindenbauer, p. 341–355), *Diversitatea lingvistică și educația în România* (Ionela Lăcătuș și Petrea Lindenbauer, p. 357–368), *Literatura română veche* (Dan Horia Mazilu, p. 369–382), *Literatura română din secolul al XIX-lea până în prezent* (Liviu Papadima, p. 383–398), *Muzica clasică în România* (Grigore Constantinescu, p. 421–432), *Teatrul și filmul în România* (Maria Bara, Thede Kahl și Aurelia Vasile, p. 433–452), *Istoria artei românești* (Dan Grigorescu, p. 452–477), *Filosofia românească* (Marta Petreu, p. 479–494).

Thede Kahl este semnatarul articolului *Cultura populară românească* (p. 399–420). Plecând de la observația „cultura populară este unul din cele mai bogate capitole ale culturii românești”, autorul prezintă punctual, într-un mod care reliefează vastele sale cunoștințe în domeniu, principalele caracteristici ale tradiției noastre. Faptul că românii au putut dezvolta forme ale culturii populare care, de-a lungul timpului, nu au fost expuse influenței urbane și au fost schimbate foarte puțin ori foarte târziu, se explică prin puternica legătură cu agricultura, prin ocuparea de către români și de către strămoșii lor a zonelor rurale.

În momentul creării Principatelor Române, zona din interiorul Carpaților se afla în contact permanent cu Europa centrală și a fost puternic marcată de ocupația maghiară și germană, în timp ce în oraș se făceau remarcate influențele evreiești, armenești și grecești. Zona dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră purta amprenta influențelor otomane și tătare. Influentele slave se observă în sud-vest (bulgare și sârbe) și în nord-est (ucrainene și rusești). Odată cu consolidarea Imperiului Bizantin, în timpul domniei lui Constantin cel Mare, pictura icoanelor, construcția bisericilor și cântecele bisericesti au început să aibă influență asupra culturii populare românești. Cântările liturgice din ritul bizantin și corul gregorian au fost adoptate. Ocupația otomană a avut efect asupra muzicii și artei populare, efect care a

dispărut abia după căderea Imperiului și odată cu entuziasmul pentru modelele italiene din secolul al XIX-lea. Moldova și Valahia au preluat, la început, puțin din cultura vestică și abia începând cu secolul al XVIII-lea mai mult.

Cultura populară în Europa de sud are multe elemente comune: obiceiuri de iarnă (plugușorul, dragobetele) și de primăvară (mărțișorul), credința în vampiri (vârcolaci), deochiul, figuri mitice (balaur, iele, strigoi, omul pădurii, spiriduși) și eroi populari (Păcală, Nastratin Hoge). Baladele populare, cum ar fi *Miorița* și *Meșterul Manole*, se întâlnesc și la alte popoare.

Întrebarea pe care și-o pune Thede Kahl este: prin ce se distinge cultura populară română de celelalte culturi sud-est europene? Autorul pune accentele pe principalele caracteristici ale acesteia.

În domeniul arhitecturii populare se observă că lemnul este materialul dominant. În zonele puțin împădurite se foloseau pietrele, țigla, paie și lutul ca materiale de construcții. Exemple grăitoare ale artei tradiționale sunt bisericile și porțile din lemn din satele maramureșene, bănățene și cele din munții din vestul Transilvaniei. Datorită frumuseții unice și a armoniei formelor, 8 dintre cele 98 de biserici din lemn din Maramureș au fost trecute în patrimoniul UNESCO. Porțile sunt făcute mai ales din stejar. Atât în porți, cât și în fațadele caselor și turnurile bisericilor sunt sculptate numeroase motive (pomul vieții, soarele, șerpi și figuri mitologice). Mobila, uneltele și vasele erau, inițial, din lemn. Multe biserici și mănăstiri prezintă elemente ale arhitecturii rurale tradiționale. Bisericile din Moldova au dezvoltat o construcție proprie cu două sau mai multe cupole așezate una peste alta. În Moldova și în Țara Românească au fost construite multe biserici și mănăstiri sub influență bizantină. În ce privește meșteșugurile, sculptura s-a dezvoltat datorită preferinței pentru folosirea lemnului. În special artiștii din Maramureș și-au câștigat faima în întreaga țară prin bogăția sculpturilor porților și bisericilor de lemn. Olăritul a jucat, și el, un rol important. Existau comunități care s-au specializat în prelucrarea anumitor materiale (Corund, în județul Harghita). Ceramica este produsă manual, fără șabloane, și pictată în alb și în albastru. Alături de Transilvania, Bucovina este alt centru al ceramicii, unde se produce în special ceramica glazurată. Motivele și formele sunt diferite față de cele din Transilvania: cercuri și romburi, motive religioase și populare. Culorile sunt galben și verde. Îmbrăcămintea era făcută din in și cânepă sau din bumbac și mătase. Costumele erau împodobite cu broderii. În multe regiuni ale țării, bărbații poartă ie, ȋtari, brâu, cojoc, opinci și obie. Femeile poartă ie, vestă, catrință, basma sau maramă, fotă. Țeserea covoarelor este dezvoltată mai ales în Transilvania și în sudul României. Moldova este renumită pentru încondeierea ouălor de Paști. Pictura icoanelor are influențe sârbe. În secolul al XV-lea a apărut propriul sistem iconografic. Începând cu aproximativ 1530, atât interiorul cât și exteriorul bisericilor și al mănăstirilor au fost acoperite cu frescă. Picturile murale din timpul lui Ștefan cel Mare reprezentau scene din *Biblie*, devenind astăzi patrimoniu UNESCO. Pictura pe sticlă este executată în culori transparente. Sunt reprezentate în special scene și figuri biblice, dar și obiceiuri populare. Referitor la domeniul muzical și coregrafic sunt subliniate câteva aspecte. La multe ocazii se recită versuri, care, adesea, au conținut satiric și nu sunt însoțite neapărat de o melodie. Iambii hexasilabici și octosilabici sunt frecvent folosiți. Dansurile românești sunt în special hore, dar și dansuri de doi, hora fiind însă un dans răspândit în mai toată țara. Unele dansuri sunt specifice (sârba, brăul și brașoveanca), altele sunt legate de anumite evenimente (perinița la nunți, călușarii, arcanul, chiperul la carnaval și în jurul focului). Până astăzi s-a păstrat obiceiul de a cânta la instrumente improvizate din materiale din natură: firul de iarbă, frunza, coaja de mesteacăn, solzul de pește. Instrumentele de suflat (fluiet, tilinca, trișca, cavatul, ocarina) sunt o categorie specială, prin legătura culturii populare cu păstoritul. Naiul nu este privit ca un instrument pastoral, ci, mai degrabă, ca un instrument al muzicienilor profesioniști. Tulnicul, buciumul sau trâmbița reprezintă un instrument caracteristic zonei muntoase. Taragotul este un alt instrument de suflat fabricat din lemn,

care seamănă cu clarinetul. Cimpoiul, inițial răspândit, este astăzi un instrument accesibil numai cunoscătorilor. Zurna sau zurla era folosit încă de romii musulmani. În Moldova sunt răspândite fanfarele. Cobza însoțește de obicei instrumentele cu corzi. Dacă se cântă la mai multe viori în același timp, vioara întâi este numită „ceteră”, iar a doua „contră”. Zongora este o vioară cu un număr mai mic de corzi și la ea se cântă mai ales în Maramureș, ținându-se în poziție verticală. Țambalul este descris prima dată în 1546, dar este folosit abia din secolul al XVIII-lea. Mandolina a început să redevină populară. Instrumentele de percuție nu joacă un rol hotărâtor în muzica populară românească. Ritmul îl dau contrabasul sau cobza. Între genurile muzicale sunt incluse baladele. Cea mai importantă categorie o reprezintă doina, o melodie străveche, de multe ori improvizată. Multe melodii populare sunt denumite de tineri „cântece batrânești” (de dragoste, de dor, de jale, de înstrăinare, de război, de haiducie). În ce privește calendarul popular, un loc aparte în acesta îl ocupă sărbătorile de iarnă, când se cântă colinde și se merge cu sorcova din casă în casă. Dansurile cu măști (capră, urs, cai) și plugușorul sunt văzute ca simboluri ale fertilității. Anul Nou este așteptat cu buhai, clopoței, tobe, pocnete de bici și povesti recitate. „Paparuda” este un rit de aducere a ploii pe timp de secetă. „Drăgaica” este o horă dansată de fetele din sudul României de Sfântul Ioan, pe 24 iunie. Demne de menționat mai sunt „Cântecul de cununii”, călușarii, tradițiile de Paști și cele din posturi. Alte obiceiuri răspândite există: la naștere (pentru a feri copilul de deochi), la nuntă (cântecul miresii marchează despărțirea de părinți și de viața de fată), la înmormântare (bocetele îl plâng pe cel decedat și sunt rostite de rudele apropiate). În ce privește epoca aflată sub semnul modernității este de la sine înțeles că arhitectura și portul popular sunt greu de păstrat. Doar în câteva regiuni izolate se mai pot face observații etnografice. Numeroși artiști populari talentați demonstrează că în România mai trăiește cultura populară. Arhitectura, țesutul, olăritul, sculptura în lemn, pictura se mai practică, dar produsele nu mai sunt folosite, ci trimise la muzee sau vândute turiștilor. În unele sate muzica populară spontană a supraviețuit și poate fi savurată (trupele de la Gherla, Carei sau Zece Prăjini). În Țara Românească au dispărut baladele, dar s-au păstrat melodiile de dans și de dragoste. Colindele în Maramureș au adoptat stilul vestit, dar s-a păstrat „învârtita”.

Concluzia lui Thede Kahl este că nu se poate spune ce regiune a păstrat mai bine muzica populară și că nu există, actualmente, un stil ce ar putea fi considerat reprezentativ pentru muzica populară românească, la modă fiind manelele, o combinație între muzica românească, hip-hop, dans oriental și muzică țiganească.

Un alt capitol mare al volumului are ca tematică societatea românească actuală și politica acesteia. Autorii articolelor se ocupă de: *Prima modernitate a românilor și mentalitatea tranzacțională* (Răzvan Theodorescu, p. 497–507), *Societatea românească în transformare* (Dorothee de Neve și Tina Olteanu, p. 509–523), *Peisajul partidelor și dezvoltarea politică* (Anneli Ute Gabanyi, p. 525–541), *Mass-media și democratizarea* (Mircea Vasilescu, p. 543–551), *Învățământul public* (Alexandru Crișan, p. 553–567, respectiv Adrian Miroiu și Bogdan Florian, p. 569–580), *Religia și Biserica în România* (Karl W. Schwartz, p. 581–601).

În secțiunea *Economie* se discută despre *Potențial, dinamică structurală, atractivitate în economia românească* (Ioan Ianoș, p. 603–621), *Legăturile României cu transportul internațional* (David Turnock, p. 623–639), *Transformările economice din România în comparație cu cele internaționale* (Uwe Dulleck, p. 641–654), *România: economie în transformare* (Sándor Gardó, p. 655–692), *Calitatea vieții în România în perioada de tranziție* (Mohácsék Magdolna și Cătălin Vitos, p. 693–707).

În diviziunea dedicată *Dreptului și Constituției* autorii Anneli Ute Gabanyi (p. 739–749), Cristian Alunaru (p. 751–776), Ionuț Rădulețu (p. 777–788) își centrează cercetarea asupra evoluției științelor care se ocupă cu studiul normelor juridice (drept civil, drept internațional, drept comercial, drept administrativ etc.), asupra dezvoltării legislației și, nu în ultimul rând, asupra politicii minorităților din România.

Michael Metzeltin, în articolul *Crearea și dezvoltarea Constituției până în 1947* (p. 711–737), precizează că o legislație scrisă în Țările Românești a apărut abia în secolele al XVI-lea – al XVII-lea: *Pravila Ritorului Lucaci, Pravila de la Govora, Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe* a lui Vasile Lupu (Iași, 1646), care se bazează pe surse bizantine și italiene, și *Îndreptarea legii* a lui Matei Basarab conțin drept civil. Constantin Mavrocordat a încercat în 1740 să pună bazele unei legi care se concentra pe fisc și pe administrație. În drept civil și penal, apar, în Țara Românească, *Pravilniceasca Condică, Legiuirea Caragea* și codurile penale ale lui Alexandru Ipsilanti și Barbu Știrbei. Tudor Vladimirescu a fost primul român care a încercat să introducă, prin proclamațiile sale, noi legături statale în Țara Românească: *Proclamația de la Padeș, Cererile Poporului Valah*, scurta sa domnie nepermițându-i, însă, să formuleze un proiect constituțional. Un rol important l-a jucat Ion Cămpineanu prin *Proiect de Constituție și Act de unire și independență*. El analizează libertățile tuturor românilor, egalitatea în fața legii și suveranitatea. O altă fază importantă în apariția textelor constituționale românești a fost Revoluția din 1848–1849 (*Proiect de constituție* al lui M. Kogălniceanu, textul *Dorințele partidei naționale în Moldova*, publicat la Cernăuți, *Petiția-proclamațiune în numele tuturor stărilor Moldovei*).

Și în Transilvania au apărut texte revoluționare (*Provocațiune* a lui Simion Bărnuțiu, *Manifestul românilor transilvani*) care formulau cele mai importante deziderate ale românilor: refuzul anexării Transilvaniei la Ungaria, egalitatea juridică cu sașii. În Țara Românească apar programe cum ar fi cel din broșura *Ce sunt meseriașii români?*, *Proclamația de la Islaz*, care servește ca bază pentru o următoare constituție. *Convențiunea* de la 1858 a fost fundamentul constituirii statului național, prin care România urma să devină o democrație parlamentară. În timpul domniei lui Cuza au fost aprobate o serie de legi reformatoare, domnitorul însuși elaborând un *Proiect de constituție*.

Constituția de la 1866 a fost prima constituție modernă românească. Avea 133 articole, organizate în 8 titluri (1. Teritoriul statal, 2. Drepturile românilor, 3. Autoritățile statale, 4. Finanțele, 5. Armata, 6. Dispoziții generale, 7. Revizuirea, 8. Dispoziții tranzitorii și adiționale). Principatele formează un stat indivizibil, care nu poate fi colonizat de popoarele străine. Națiunea este suveranul și este reprezentată de autorități. Sistemul politic este de tip monarhic, culorile drapelului sunt albastru, galben și roșu, iar capitala este la București. Religia dominantă este cea ortodoxă. Cetățenii au obligația de a-și achita taxele și dările, doar cei care le achită având drept de vot. Autoritățile erau reprezentate de rege și Reprezentațiunea națională (formată din Camera senatului și din Camera deputaților).

Această constituție a fost valabilă până în 1923, când regele Ferdinand I a decretat noua constituție, ca urmare a schimbărilor din timpul Primului Război Mondial (teritoriul țării aproape s-a dublat, iar populația era de origini diferite). Ea consta în 138 de articole, organizarea titlurilor rămânând neschimbată. De asemenea, punctele importante referitoare la drepturile cetățenilor, autoritățile statale și ocuparea tronului au rămas aceleași. Regatul român este acum un stat unitar și indivizibil. Teritoriul statal nu poate fi colonizat de popoare străine, dar poate fi împărțit în județe și comune. Suveranul este în continuare poporul, care trebuie reprezentat. Sistemul politic este o monarhie parlamentar-constituțională. Culorile drapelului sunt în continuare albastru, galben, roșu, dispuse vertical. Sediul conducerii este în capitală. Este apărată libertatea muncii. Nu exista cenzură, secretul corespondenței și al telegrafiei fiind inviolabil. Minereurile au fost declarate proprietate a statului. Regele este puterea în stat, transmisibilă moștenitorilor, cu excepția femeilor. El numește și eliberează din funcție miniștrii, sancționează și publică legile, este comandantul armatei.

Primii ani cu constituția din 1938 au fost sub conducerea Partidului Național Liberal, cu I.C. Brătianu în frunte. Versiunea aceasta are 100 de articole, deci mult mai scurtă decât celelalte variante. Din cele 8 titluri, punctul II include și obligațiile cetățenilor. La punctul III sunt descrise competențele regelui și apoi cele ale adunărilor. Regele este declarat Capul

Statului. Toți cetățenii români sunt egali în fața legii și au obligația de a se sacrifica pentru apărarea statului. Românii se bucură de libertatea muncii, a învățământului, a opiniei și a presei. Puterea legislativă este executată de rege prin Reprezentațiunea națională. „Popor” este înlocuit cu „națiune”. Guvernul este format din miniștri și secretari de stat. Contingentul armatei este votat anual de către camere.

Demersul reputatului profesor se oprește la momentul abdicării regelui Mihai I (23 august 1944).

În partea ultimă a volumului, *Regiunile istorice*, sunt luate în discuție aproape toate diviziunile teritoriale istorice ale țării noastre, cu istoricul și evoluția lor: Țara Românească (Daniel Ursprung, p. 807–824), Basarabia (Mariana Hausleitner, p. 825–838), Bucovina (Kurt Scahr, p. 839–856), Transilvania, Maramureș și zona Crișului (Meinolf Arens, p. 881–901), Banat (Josef Wolf, p. 903–932).

Thede Kahl și Josef Sallanz semnează articolul *Dobrogea* (p. 857–879), care este un model de abordare a unei astfel de teme.

Dobrogea are o suprafață totală de 23.000 km² (Dobrogea de Nord sau Dobrogea Veche – 15.000 km² și Dobrogea Nouă sau Cadrilaterul – 8.000 km²). Este un ținut format din calcare de origine terțiară, în care alternează podișul cu câmpia. Înălțimea medie este 200 m. Zona de graniță cu Bulgaria este de origine carstică mezozoică. Munții Măcin din nordul Dobrogei sunt cei mai vechi munți de pe teritoriul României. Dobrogea este o zonă de stepă creată de om și păstorit, înconjurată pe 3 laturi de ape. Clima este continentală, cu influențe maritime, iar flora și fauna cuprind și exemplare rare. Delta Dunării este zona cea mai valoroasă din punct de vedere ecologic și este declarată patrimoniu al UNESCO. Părți din Munții Măcinului sunt declarate Parc Național. Datorită fertilității solului și amplasării, Dobrogea a fost întotdeauna apreciată: câmpia a oferit hrană pentru turmele de animale, marea și râurile au încurajat pescuitul, pădurile au oferit lemn, iar amplasarea lângă mare a fost sigură din punct de vedere strategic și a fost propice pentru comerț.

Pe teritoriul Dobrogei au trăit geți, traci și sciți, iar orașele Istria (astăzi Histria), Tomis (astăzi Constanța), Calatis (astăzi Mangalia), Odessos (astăzi Varna) au fost colonii comerciale grecești. Între secolele I–III d.Hr. regiunea a fost parte a provinciei romane Moesia. Așezările cândva înfloritoare au fost distruse apoi de popoarele migratoare: goți, huni, gepizi, avari, bulgari, maghiari, mongoli. Până în secolul al XIII-lea, ținutul a fost sub domnie bizantină și bulgară. În timpul lui Mircea cel Bătrân grupuri de valahi s-au alăturat populației valaho-moldovene deja stabilite acolo. La începutul secolului al XV-lea otomanii au cucerit Dobrogea, unde deja erau stabilite (din secolul al XIII-lea) popoare vorbitoare de limba turcă. În secolul al XVIII-lea au venit tătarii din Basarabia. Din secolul al XVI-lea este relatată documentar prezența țiganilor, iar de la mijlocul secolului al XVII-lea – a evreilor și a grecilor. În timpul dominației otomane s-au stabilit aici și lipovenii, care au emigrat din Rusia din motive religioase. La începutul secolului al XVIII-lea s-au înmulțit așezările bulgărești. Apoi s-au stabilit aici și emigranți germani. După războiul ruso-turc din 1878 au apărut alte schimbări teritoriale: statul român era declarat suveran și marile puteri au hotărât separarea teritoriului în două părți: una nordică și alta sudică. Partea nordică, cu județele Constanța și Tulcea, a revenit României, iar partea sudică a revenit Bulgariei, deci Imperiului Rus.

Structura etnică este următoarea: români, musulmani, bulgari, tătari, turci, lipoveni, germani, greci, evrei, armeni, aromâni, țigani, ucraineni. Cele mai importante așezări musulmane sunt Constanța, Medgidia, Tulcea, Babadag, Hârșova, Cobadin, Mihail Kogălniceanu. Turcii și tătarii sunt în minoritate în aproape toate așezările, cu excepția satelor Fântâna Mare și Făurei din județul Constanța, unde sunt majoritari (aproape 100% din locuitori). Românii reprezentau 90,94% din populație la ultimul recensământ (din 2002).

Lemnul, lutul și ceamurul sunt elementele principale în arhitectura dobrogeană. Multe așezări erau protejate la începutul secolului al XX-lea cu ziduri de lut, adaptate la vânturile puternice și împotriva inundațiilor. În principal musulmanii au influențat cultura din

Dobrogea. Moștenirea culturală a minorităților mai mici (albanezi, armeni, bulgari, germani, greci, italieni și evrei) s-a păstrat până astăzi. În ciuda amplasării lângă Marea Neagră și Dunăre, Dobrogea este o zonă înapoiată din punct de vedere economic. În timp ce sudul profită de turism, industrie și comerț, locuitorii Deltei sunt afectați de izolare și sărăcie. Agricultură este dominantă, urmată de cultivarea cerealelor, a trestiei de zahăr, a cartofilor și legumelor, a viței-de-vie, creșterea animalelor și a albinelor, grădinăritul, industria alimentară, transporturile, metalurgia, extracția petrolului, construcția de mașini, turismul (în special în Constanța și în stațiunile din apropiere, în Delta Dunării). Minerurile cu importanță economică sunt fierul, piritul, granitul, caolinul, plumbul, zincul și cuprul. De la terminarea Canalului Dunăre-Marea Neagră, Constanța este un important nod între navigația maritimă și cea internă.

După ce am parcurs filele acestui volum, noi, ca români, realizăm valoarea sa indiscutabilă. Grație acestei cărți România – trecută și actuală – devine cunoscută vorbitorilor de limbă germană din întreaga lume. În încheiere nu ne rămâne decât să mulțumim autorilor pentru această extraordinară realizare, de o ținută academică ireproșabilă, care le face domniilor lor onoare, iar nouă, ca nație veche trăitoare pe „bătrânul continent”, dar proaspăt înregimentată în Uniunea Europeană, un imens serviciu.

Laura Manea
*Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
România*

Mircea MARTIN, **Dicțiunea ideilor**, ediția a II-a, București, Editura All, 2010, 264 p.

Ceea ce afirmă Mircea Martin în cunoscutul său volum *Singura critică* din 1986, anume că operele moderne își conțin, de regulă, critica e un nucleu teoretic ce iriază și asupra propriilor sale scrieri. Există o componentă a discursului lui Mircea Martin ce-și conține critica. Și asta nu doar pentru că genul practicat este prevăzut de la natură cu reguli de utilizare, ci, mai ales, pentru că demersul lui Mircea Martin este unul al clarificării conceptuale continue. Iar clarificarea, spre a se dovedi justă, validă, presupune și o regândire a raporturilor dintre instanța care observă un anumit domeniu și obiectul observat. Astfel, devine necesar ca acela ce emite judecăți de valoare să se situeze simultan înlăuntrul dar și în afara obiectului, prin experimentarea unei distanțări ce stimulează generalitatea. Iar această dublă situație se regăsește într-un raport de reciprocă determinare cu ceea ce Mircea Martin consideră a fi *dicțiunea ideilor*. Reediterarea după 30 de ani a volumului intitulat astfel este o dovadă a valabilității și a pregnanței unuia dintre cele mai performative concepte din critica românească postbelică.

La un prim nivel al clarificării progresive și continue întreprinse, *dicțiunea* ar fi modul de construire și de formulare al ideilor prin care acestea pot deveni recognoscibile și inconfundabile. Definiția, corectă fără rest, este verificată la mai multe paliere de profunzime, prin discutarea contextelor, de multe ori contradictorii, în care evoluează însăși ideea de construire și de formulare. Astfel, Mircea Martin apreciază că despărțirea conținutului de formă a constituit mereu „un tic al gândirii comune”, cauzat în mare măsură și de faptul că s-a pierdut din vedere existența unui stil al ideii: „proclamând – cu o modestie care nu e decât comoditate și suficiență – statutul de aservire al criticii față de literatură, ei (unii critici, *n.n.*) îl înțeleg mai ales ca pe o despovărare de orice scrupul stilistic” (p. 245). Prin confundarea stilului cu artizanalul, cu expresia metaforizantă (mai ales în exces), se fac uitare și alte determinante de ordin stilistic, printre care onestitatea, consecvența, curajul

opinie, siguranța gustului, acuitatea intuiției, profunzimea ideilor, toate acestea mărci de prim rang ale oricărui demers critic valid și responsabil. Ineficiența expresiei conduce inevitabil la recăderea în virtualitate a unor idei, în ciuda potențialității acestora. Se afirmă fără echivoc: „în asemenea cazuri descoperirea ei (a ideii, *n.n.*) de către un eventual exeget e sinonimă cu o atribuire iar reformularea pregnantă cu un gest de (cel puțin) coautor. Destul spre a ne face să credem că nu există gândire strălucită în expresie mediocră” (p. 245).

Clarificarea conceptului de *dicțiune* implică și rediscutarea unor aspecte ce țin de modul particular în care au fost înțelese la noi doctrinele moderne ale autenticității, cele responsabile într-o anumită măsură pentru proliferarea discreditării și ridiculizării efortului stilistic. Se înțelege, așadar, că a fi autentic în critică nu înseamnă automat a-ți privilegia ideile în raport cu expresia, deoarece, performanțele discursului depind de unitatea inextricabilă dintre *ce* și *cum*, ca întrebări la fel de importante. Dacă se schimbă forma enunțului, se modifică și sensul acestuia. Cu alte cuvinte, nu este același lucru când doi spun același lucru.

Mircea Martin este convins că nu există două critici, una „cu stil” și alta „fără stil”, ci doar o singură critică „a cărei autenticitate se măsoară după criteriile specifice”, iar stilul ei implicit, departe de a fi un instrument sau un adaos decorativ, este „o prezență în profunzime” (p. 246).

Critica nu poate fi exterioară artei pentru că îndeplinește sau tinde să îndeplinească exigența unei anumite unități dintre idee și expresie, în încercarea ei continuă de a aproxima cât mai bine obiectul: „critica este artistică nu numai când evocă universul unui poem sau al unui roman, ci și atunci când reconstituie o arhitectură de idei. O idee se poate formula în fel și chip, dar reformularea nu rămâne fără consecințe. Cine are idei știe cât de important este modul și locul sau momentul în care acestea sunt lansate. Nu e o problemă de cizelare izolată, ci una de închegare și ridicare, de echilibrare și fixare” (p. 253). Am adăuga, o teorie propune reconfigurarea unei arhitecturi de idei, arhitectura și ideile diferențiindu-se prin variabilitatea contextelor și a orizonturilor de așteptare. Criticul trebuie să cunoască, să intuiască spectrul de variație al acestor contexte și orizonturi de așteptare. Doar așa poate să refacă o coerență unde aparent nu mai e nici una. Coerență pare să nu mai fie pentru că elementele ce ar trebui să se afle-n unitate s-au distanțat asemenea unor plăci tectonice și au migrat în direcții diametral opuse, deși continuă să împărtășească aceeași natură. Așadar, la adevăr și la coerență se ajunge prin dicțiunea ideilor, nu prin retorica lor, pentru că „dicțiunea implică organicitatea și [...] trăirea: cum se nasc în noi, cum vin spre noi, cum cad în noi anumite idei, cum le răspicăm mai departe și cum le construim nu ca pe un obiect depărtat și străin, dar ca pe o ipostază existențială proprie, ca pe o posibilitate a noastră de a fi” (p. 257). Prin aceste cuvinte, Mircea Martin fixează un concept și-i oferă șansa de a putea fi verificat în funcție de un număr practic infinit de contexte. Cam câte opere literare sau critice există, atâtea contexte există. Cam câte individualități ce scanează spectrul cunoașterii există, atâtea contexte pot fi identificate. Rămâne ca principiul adecvării să sorteze și să ordoneze. Totuși criticul alege să-și pună el însuși la încercare conceptul, discutând câteva opere și câțiva autori pe care-i consideră potriviți și ilustrativi pentru demersul său general. Capitolul inițial, *Din nou despre dicțiunea ideilor sau despre natural, artificial și autentic – în scris și în viață*, precum și cel final, *Dicțiunea ideilor, un manifest în loc de prefață*, cărora li se adaugă cele *Câteva cuvinte introductive* ale ediției întâi, formează împreună rama teoretică a cărții și, în logica articolului de față, reprezintă încercarea autorului de a se situa în afara obiectului de investigat. Că o astfel de situație pură nu e posibilă este adevărat. Dar a experimenta distanțarea aduce cu siguranță beneficii de cunoaștere substanțiale. La teorie se ajunge prin generalizare, iar generalizarea poate fi și rodul unei distanțări, fie ea premeditată experimentală. Capitolele *Contradicția lui Valéry, Dincolo de adevărul pozitivist (Marcel Raymond)*, *Simetria revelată a ideilor sau Tudor Vianu despre filosofie și poezie, Benjamin Fondane în fața Revoluției, Între analogie și omologie (G. Călinescu și Roland Barthes)*,

Carlos Bousoño și legile poeziei, Între ce și cum: Jaap Lintvelt și „punctul de vedere” în roman și Matei Călinescu și fețele modernității (am transcris titlurile pentru a pune în evidență diversitatea tematică) sunt tot atâtea lecturi ale conceptului de *dicțiune a ideilor*, câte interpretări ale operelor se realizează prin grila conceptuală dată. Lui Valéry îi restabilește natura în chiar contradicțiile interne ale gândirii acestuia reușind să transforme un aparent neajuns într-o trăsătură determinant sistemică: „a susține puncte de vedere diferite, contrare înseamnă să devii un martor al schimbării, înseamnă să lași să se verifice prin tine contradicția veșnică a lucrurilor, instabilitatea lor” (p. 23). În ceea ce-l privește pe Marcel Raymond, Mircea Martin află în interiorul operei acestuia cauzele pentru care reputatul critic elvețian a rămas în conștiința generală drept omul unei singure cărți. Paginile despre Tudor Vianu par uneori autoreferențiale datorită numeroaselor puncte comune existente între ilustrul cărturar și exeget său. Pe Benjamin Fondane îl află într-un segment mai puțin frecventat al operei acestuia, anume, în scrierile politice, iar pe G. Călinescu îl pune în valoare din perspectiva unei critici pe care acesta a respins-o. Scriind despre poetul Carlos Bousoño și despre preocupările teoretice ale acestuia, criticul român propune subtile considerații de psihologie a creației și de poetică a receptării. Mircea Martin teoretizează prin rigoare și atunci când îi interpretează pe Jaap Lintvelt sau pe Matei Călinescu.

După cum am afirmat la început, există o componentă a discursului lui Mircea Martin ce-și conține propria critică, în sensul clarificării conceptuale continue. Situația înlăuntrul și în afara obiectului produce o serie de „identificări” aflate într-o relație de autosimilaritate între ceea ce vine dinspre universul consensual sau contradictoriu al operelor și posibilitățile noastre de a fi.

Șerban Axinte
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
 România

Veronika PALANDI, Regina PALANDI, Eesti-rumeenia sõnaraamat/ Dictionar eston-român, Tartu, OÜ Regver Grupp, 2008, 256 pp.

The publication of the first Estonian-Romanian dictionary represents a special moment in the history of Romanian-Moldavian-Estonian cultural relations. The initiator and first author of the project, Veronika Palanmdi, graduated from the Faculty of Philology of the University of Chișinău/ Kishinev, first worked as a teacher in Moldova and then as a teacher, tourist guide and translator-interpreter in Tallin, Estonia. She is an active member of non-governmental and cultural associations (throughout the years being elected chairperson of the Romanian-Moldovan Cultural Society in Estonia, head and then honorary president of the Estonia-Moldova Association, head of the Press Department of the Estonian Union of National Minorities, Head of the NGO “Democracy and Citizen” etc.), as well as of the Estonian Heritage Society and of the Women’s Club of the Reform Party. In 2000–2007 she acted as Honorary Consul of Romania in Estonia. The second author, Regina Palandi, is Veronika Palandi’s daughter, who is currently studying at London School of Economics and Political Science and has also been active in various social, political and civic projects.

The present dictionary is both a dream come true and a *must* and should be evaluated accordingly. Veronika Palandi had the wisdom of designing a readily achievable project, which she and her daughter have managed to complete within a reasonable time span. Being aware of their special mission of “bridge-makers” between languages and cultures, they constantly consulted native speakers both from Estonia and from Romania and the Republic

of Moldova, whenever in doubt about current usage in the respective countries (the acknowledgements include a list of twelve people acting as consultants). Its published version is now available as starting point for more complex editions by present and future dictionary compilers.

The 20,000 entries include lexical units belonging to the general vocabulary (LGP, language for general purposes) but do not exclude some frequent terms illustrating semantically restricted domains (LSP, language for specific/ specialised purposes). The recently published dictionary simply glosses the Estonian words and their Romanian equivalents in alphabetic order, and Estonian idiomatic phrases are added only occasionally. The Estonian nouns are mentioned in their nominative and genitive forms (the genitive also being the basis for the plural) and the verbs in the infinitive. The Romanian equivalents include synonyms separated by commas, as well as “distant” synonyms, which are separated by semicolons. The different senses of a lexical unit are numbered, e.g., “**nõu** – 1. sfăt; 2. veselă, vas” (p. 153). The occasional expressions are preceded by an asterisk followed by a typographical space, e.g., “***nõu pidama** – a se sfătui, a cere sfat” (*ibid.*). If the Romanian adjectives and the words (nouns and adjectives) denoting professions and nationalities have two distinct forms for the masculine and the feminine, both forms are mentioned. Here are two illustrative examples: “**lahke** – amabil, -ă (adj.)” and “**õpetaja** – învățat/or, -oare (s.)”.

By way of conclusion, the political and cultural importance of this publication can be highlighted by mentioning the fact that the web page of the Estonian Ministry of Foreign Affairs devoted to Estonian-Romanian relations includes it among the few major events that have bridged the two countries, the cultural relations of which have been “relatively reserved”. Apart from the dictionary compiled by Veronika and Regina Palandi, the interested internet users now also have at their disposal the Estonian-Romanian section of the free online KirzeN dictionaries (KirzeN © 2008–2009), which is an important addition responding to the present needs of a European plurilingual and pluricultural society.

Rodica Albu

“Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi
Romania

Carmen-Gabriela PAMFIL, **Alexandru Philippide**, București/ Chișinău,
Litera Internațional SRL, 2008, 208 S.

Die Monographie über den in Deutschland kaum bekannten rumänischen Linguisten Philippide (1859–1933) umfasst 10 Kapitel: 1. *Date biografice* (9–21); 2. *Idealul estetic* (22–38); 3. *Folclorul – sursă pentru studiul istoriei* (39–47); 4. *Istorie, teorie și critică literară* (48–59); 5. *Gramatica limbii române* (60–63); 6. *Dicționarul limbii române al Academiei* (64–106); 7. *Teoria limbii* (107–139); 8. *Istoria limbii române* (140–182); 9. *A. Philippide și G. Ivănescu – corifeii Școlii lingvistice ieșene* (183–194); 10. *Operele lui Alexandru Philippide* (195–204).

Da das 7. Kapitel auf einen der zweifellos wichtigsten sprachtheoretischen Beiträge Philippides eingeht, nämlich auf seine *Principii de istoria limbii* (Iași, 1894), soll dieser Abschnitt zuerst vorgestellt werden. Es muss nicht eigens auf die Übereinstimmung des Titels mit den *Principien der Sprachgeschichte* (1880, ¹⁰2002) von Hermann Paul (1846–1921) hingewiesen werden; Pamfil verweist weiter auf ein anderes großes Opus von Philippide, auf seine rumänische Sprachgeschichte mit dem Titel *Originea Românilor* (2 Bde., Iași, I – 1925, II – 1928), wo sich in Bd. II, S. 245–309 laut Pamfil weitere Ausführungen zu seiner Sprachtheorie finden. Die in Deutschland nicht zugänglichen

Principii sowie weitere, teils bisher nicht gedruckte Vorlesungen zur Sprachtheorie, sind heute in dem von Pamfil – Ivănescu 1984 (Bukarest, Editura Academiei) besorgten ersten Band der Werke Philippides nachzulesen: A. Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*. Was nun den Hinweis auf Pauls *Principien* betrifft, so unterstreicht Pamfil (p. 109, n. 267), dass Philippide selbst auf seine Lektüre von H. Paul hingewiesen und dessen Einfluss auf seine eigene Sprachtheorie betont habe. Ein kritischer Zeitgeist, wie es Wilhelm Meyer-Lübke (1861–1936) war, zerstreut mögliche Bedenken einer zu engen Anlehnung an Pauls Buch, das Philippide zwar als Vorbild gedient habe, aber den Wert seiner eigenen *Principii* nicht schmälern könne (cf. Pamfil, S. 109, n. 270: W. Meyer-Lübke in: *Literaturblatt f. german.-roman. Philologie*, XVI, 1895, col. 170). Eine weitere Verteidigung zugunsten von Philippides stammt aus der Feder von Iorgu Iordan (1888–1986), der in seinen frühen Jahren selbst in Iași tätig war (I. Iordan, *Alexandru I. Philippide*, București, Editura Științifică, 1969; apud Pamfil p. 111), wonach die Unterschiede zwischen H. Paul und Philippide „in quantitativer Hinsicht enorm“ seien, noch stärker aber die „qualitativen Unterschiede, im Inhalt“ – sicher, man spricht gern pro domo. Fairerweise müsste man auf Iordan auch eingehen.

Ein weiterer Schwerpunkt in Philippides Arbeit, das rumänische Wörterbuch, *Dicționarul Limbii Române* mit seinen zwei Bänden, von *A – dăzvăț* („Entwöhnung“), die nicht zu den *Opere publicate* zählen, sondern unter den Handschriften der Bibliothek der Filiale der Rumänischen Akademie in Iași zu finden sind (cf. Pamfil, S. 65, mit der Kopie einer Seite). Philippide hat dieses Wörterbuch – wie die Lemmata verraten – nicht zu Ende geführt. Dies muss nun keinesfalls an seinem Unvermögen, oder an der großen Anstrengung gelegen haben, die ein solches Werk von nationaler Bedeutung voraussetzt, sondern eher wohl an Spannungen mit der Akademie, die einerseits abweichende lexikographische Prinzipien verfolgte, andererseits aber auch eine Aufteilung der Arbeit auf einen Kreis qualifizierter Mitarbeiter anstrebte. Philippide hat die Vorgaben der Akademie als Eingriff in seine Arbeit, als persönliche Kränkung empfunden und daher auf die weitere Arbeit verzichtet, wie Pamfil das Schicksal dieses Wörterbuchs hier nachzeichnet. Der Fall erinnert unwillkürlich an das *Etymologicum Magnum Romaniae* (1887–1898) von Bogdan Petriceicu Hajdeu (1836–1907), der bereits vor Philippide, ebenfalls nach querrelles mit der Akademie, nicht über die Buchstaben *A – bărbat* („Mann“) hinausgekommen war. Allerdings war sein *Etymologicum* als ein enzyklopädisches Wörterbuch konzipiert. Die spätere Übernahme des rumänischen Akademie-Wörterbuchs durch Sextil Pușcariu, unter Einsatz eines Arbeitskollektivs, brachte die Arbeiten dann weiter, so dass der *Dicționarul limbii române* (DLR, nicht zu verwechseln mit dem neueren *DEX, Dicționarul explicativ al limbii române*) heute kurz vor seinem Abschluss steht.

Laut Pamfil (S. 108) sind bei der Ausformung von Philippides Sprachtheorie wenigstens zwei Richtungen zu unterscheiden: zusätzlich zu Pauls *Prinzipien* noch Georg von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse* (Leipzig, 1891). Wir dürfen bei dieser Gelegenheit daran erinnern, dass Gabelentz (1840–1893) in Deutschland, als Vorläufer von F. de Saussure weitgehend unbekannt geblieben war und erst durch Eugenio Coseriu (1921–2002), selbst Student in Iași, in der Tübinger Romanistik bekannt wurde. Dass der erste Band der 1969 von Gunter Narr in Tübingen herausgegebenen „Tübinger Beiträge zur Linguistik“ (*TBL*, 1969), der als (photomechanische) Neuauflage der *Sprachwissenschaft* von Gabelentz gewidmet war, enthielt als Einleitung eine Studie von Coseriu (S. 5–40: „G.v.d.G. et la linguistique synchronique“), in der Coseriu die Vorwegnahme wesentlicher, dann auch von Ferdinand de Saussure formulierter strukturalistischer Prinzipien bei Gabelentz nachwies. Diese Neuauflage von Gabelentz' *Sprachwissenschaft* darf als programmatisch für die Einführung des Strukturalismus ab den 60er Jahren in Deutschland verstanden werden. Pamfil bezieht sich wiederholt auf Coseriu, hat aber diese ‚Ausstrahlung‘ der Jassyer Linguistenschule auch auf die deutsche Romanistik, die einem nach der Lektüre

von Pamfils Band deutlich wird, nicht expressis verbis betont (möglicherweise war Frau Pamfil Coserius Studie im genannten *TBL*-Band nicht zugänglich).

Philippide stand in Iași, in der fernen Moldau, keineswegs isoliert, sondern war zweifellos, wie seine bei Pamfil geschilderten Kontakte mit Kollegen im westlichen Europa belegen, in die zeitgenössische Diskussion eingebunden. Laut Pamfil (S. 108) ist in Philippides sprachtheoretischer Orientierung dann eine zweite Phase in den Jahren 1914–1921 auszumachen, in der sich H. Paul und Karl Brugmann (1849–1919) mit einer „naturalistischen“ Phase, ausgehend von August Schleicher (1821–1868), über eine „psychologische“ bzw. „ethnopsychologische“ Phase, her von Wilhelm von Humboldt (1767–1835) mit Gabelentz, und Heymann Steinthal (1824–1903) verbinden lassen, schließlich noch über eine „positivistische“ Phase, unter Einfluss von Auguste Comte (1798–1857). Es wäre von Frau Pamfil sicherlich zu viel verlangt gewesen, diese Verbindungen, sei es auch nur in großen Linien, zu belegen; der Hinweis auf die Ausführungen im genannten Band Ivănescu-Pamfil 1984 muss behelfsmäßig ausreichen.

Um was geht es nun bei Philippides „principii“? Im Vordergrund der bisweilen ausufernden Erörterungen in der damaligen europaweiten Fachliteratur stehen bei Philippide die Begriffe wie *usus/ Sprachusus*, rumän. *uz, individuelle Sprechfähigkeit/ vorbire ocazională*, oder *Lautwandel/ alunecarea sunetului/ schimbarea fonetică* u.a. (Pamfil, S. 111). Pamfil evoziert die Unterscheidung Philippides zwischen *limbă* [langue] und *uz* als dem konservativen Element und der *vorbirea ocazională* als „individueller Sprechfähigkeit“ (wobei sich rumän. *ocațional* keineswegs mit „individuell“ deckt, aber gelegentlich wohl doch dasselbe meint). Philippide gibt folgendes Beispiel für das Verhältnis zwischen *vorbirea ocazională* : *uz*: die Aussprache von rumän. *cal* [< lat. CABALLUS] erlaube eine geradezu unendliche phonische Variation, würde man das Wort aber einmal mit palatalem Anlaut- *ć* aussprechen, würde man „den *usus* verderben und die Sprache verändern“ (apud Pamfil, S. 112). Diese Freiheit der artikulatorischen ‚Bewegung‘ innerhalb eines mehr oder weniger weiten Gestaltungsbereiches eines bestimmten Lautes – also innerhalb der Phonemgrenze – erinnert an H. Pauls Beschreibung (cf. *Prinzipien*, 1960, §§ 37/38, S. 54-55), wonach der Sprecher – gleichsam in Umkehrung dieses Bildes – auf die Mitte des Raumes zielt, um den gesuchten Laut nicht zu verfehlen. Wir dürfen die Stelle in extenso zitieren: „Auch der geübteste Schütze verfehlt zuweilen das Ziel und würde es in den meisten Fällen verfehlen, wenn dasselbe nur ein wirklicher Punkt ohne alle Ausdehnung wäre [...]. Diese Variabilität der Aussprache, die wegen der engen Grenzen, in denen sie sich bewegt, unbeachtet bleibt, enthält den Schlüssel zum Verständnis der sonst unbegreiflichen Tatsache, dass sich die Veränderung des *Usus* in Bezug auf die lautliche Seite der Sprache vollzieht, ohne dass diejenigen, an welchen die Veränderung vor sich geht, die geringste Ahnung davon haben.“

In der Tat lohnt es sich bei diesen allgemeinen, in der junggrammatischen Phase in Europa diskutierten Begriffen kaum, nach möglichen Abhängigkeiten oder gar plagiatorischen Anleihen zu suchen. Ohne Anflug patriotischen Überschwangs wird man Hermann Paul, neben August Leskien (1840–1916), den Ruf eines *spiritus rector* der junggrammatischen Bewegung aber nicht streitig machen wollen.

Die Diskussion drehte sich – wie sie dann auch in Iași aufgegriffen wurde – um die Frage nach den Gründen des Sprachwandels, die Philippide in drei Kategorien einordnet (Pamfil, S. 112):

a) die „Bequemlichkeit“, *comoditatea*, mit der Unterteilung in *alunecarea înțelesului* [Bedeutungswandel], *Analogia*, *Contaminația*, *Crearea imediată* [spontane Schöpfung], *Izolarea*, *Discordanța între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției*, *Ritmul*, *Metateza*, *Amestecul vorbirilor* [Sprachmischung] – eine ganze Reihe von „Gründen“ also, die wir heute wohl nicht mehr so einfach diesem einen Prinzip unterordnen möchten, denn es könnte in dieser weit reichenden Wirksamkeit letztlich zur völligen Auflösung des Systems führen;

b) die „Notwendigkeit der Klarstellung“, *Principiul clarificării*, mit *Lămurirea psihică a cunoștințelor* [das psychologische Sich-Klarwerden über unsere Kenntnisse], *Diferențierea cuvintelor* [die Abgrenzung der Wörter];

c) der Wille, *voința*, mit dem Prinzip der „Gesetzmäßigkeit“, *Principiul legiurii*, mit dem Unterkapitel „Die Gesetzmäßigkeit im Allgemeinen“ und „Die geschriebene Sprache“.

Pamfil erklärt dann – ist der Hinweis als Kritik zu verstehen? –, dass Philippide nicht zwischen dem *physischen* vs. *psychischen Aspekt* in der Sprache unterschieden und damit die genannten Gründe als „Facetten eines einheitlichen Ganzen“ gesehen habe. Liest man allerdings die von Pamfil angeführte Textstelle (S. 113), wonach keine klare Abgrenzung zwischen diesen Prinzipien gemacht werden könne, da man in dem einen Fall das eine, im anderen das andere feststellen könne, so kann man Philippide unter Verweis auf den heutigen Stand zur Einsicht in den Mechanismus des Wandels, in seine ‚Motive‘, nur Recht geben, da unsere Erkenntnis in dieser Frage bekanntlich nicht sehr viel weiter gediehen ist.

Ein weiterer zentraler Punkt in Philippides Theorie – der von Ivănescu übernommen und ausgearbeitet wurde (cf. „studiu introductiv“ in: Ivănescu-Pamfil, 1984), ist das Konzept von der *baza de articulație* [Artikulationsbasis] und der *baza psihologică*. Dass Philippide diesem Konzept – gerade im Kontext des Sprachwandels – besondere Bedeutung beigemessen hat, wird aus seiner wiederholten Präsentation deutlich, so in Philippides *Principii*, aber auch in Band II. der *Originea Românilor* (Hinweis Pamfil, S. 124–125) – man darf sagen, eine ausgreifende, abstrakte These, die aber auch aus dem von Pamfil wörtlich zitierten Verweis auf die *Originea* (Pamfil, p.125) nur eine geringe explanatorische Aufhellung erfährt: „... diese *Art des Physischen*, zu *Sein* (verschiedenen nach Individuen, entsprechend der Rasse), ist die *Artikulationsbasis*..., die des Psychischen ist die psychologische Basis“ [...], „die *psychologische Basis* ist „das Wesen [firea], die Art des Seins (*essentia, ovσία, Wesen, manière d'être*) des Psychischen, als Intellekt und Gefühl“, oder „das Faktum, dass das Lautliche einer Sprache bestimmt wird durch die Gestaltung („conformația“) der Artikulationsorgane der Sprecher der betreffenden Sprache und von der angeborenen artikulatorischen Gewöhnung der morphologischen und lexikalischen Fakten durch das Psychische, die Kultur, die Affekte usw. der Sprecher“ (Pamfil, S. 127; so wortwörtlich auch bei Ivănescu: *l'ensemble des habitudes articulatoires innées*). Zumindest auf lautlicher Ebene darf man sich – im Sinne der beiden Autoren, die damit zu den Exponenten lautpsychologischer Vorstellungen des frühen 20. Jahrhunderts gehören – eine Art (angeborener oder erlernter?) artikulatorischer Programmierung vorstellen, die beim Einsatz einer (nicht als Muttersprache erlernten) Zweitsprache immer wieder ‚durchschlägt‘ und den Sprecher ‚verrät‘.

Eine weitere eingehende Darstellung widmet Pamfil auch Philippides bereits erwähnter *Originea Românilor*, Bd. I *Ce spun izvoarele istorice* [Was sagen die historischen Quellen], Bd. II *Ce spun limbile română și albaneză* [Was sagen das Rumänische und das Albanische], Iași, 1925/1928. Allein schon vom Umfang her (809 S. /829 S.) reiht dieser „Ursprung des Rumänischen“ unter die wichtigsten Werke Philippides ein. Die beiden Bände verbinden vom Material und dessen Aufbereitung her als auch von der weit gefassten Thematik beides: sowohl historische Grammatik als auch externe/ interne Sprachgeschichte, wobei die beiden Aspekte nicht immer streng getrennt sind; möglicherweise wird dadurch die Einsicht in die gegenseitige Abhängigkeit *externer* vs. *interner* Faktoren bzw. ihrer Analyse/ Beschreibung anhand des sprachgeschichtlichen Materials umso besser exemplifiziert; in Bd. I beispielsweise die historische Laut- und Formenlehre des Rumänischen und die Vulgärlateinische Grundlage, verbunden mit der Geschichte der Expansion des Lateinischen; in Bd. II vor allem die Auflistung des gemeinsamen rumänisch-albanischen Wortschatzes oder der übereinstimmenden idiomatischen Wendungen – ein für die rumänische Sprachgeschichte kontroverses Kapitel, das in der späteren Forschung immer wieder aufgegriffen wurde (zuletzt von Ion I. Russu oder Grigore Brîncuș). Philippide hat sich gerade mit diesem II. Band schon zu seinen Lebzeiten ein beträchtliches Maß an Kritik

eingehandelt, da er der unter seinen Zunftkollegen der einzige war, der sich für einen albanisch-rumänischen Sprachkontakt und damit auch für eine Einwanderung (Immigration) bzw. Zuwanderung (Admigration) des Rumänischen aus dem *Süden der Donau* aussprach – eine sprachgeschichtliche These, die später in Rumänien einer nationalistisch eingefärbten Ideologie konträr entgegenstand. Pamfil zieht wieder eine Parallele zu Ivănescu, der einerseits wesentliche Fehler Philippides bei der Auswahl und Interpretation des sprachlichen Materials zur Begründung der Immigrationsthese auflistet, eine These, die er selbst im Maße der sprachgeschichtlich überprüfaren Fakten keineswegs kategorisch zurückweist. Pamfil erinnert – nicht ohne sympathische Einstellung – an Ivănescus Verteidigung der *Originea* gegenüber den Sprachgeschichten eines Ovid Densusianu (1873–1938), *Historie de la langue roumaine*, I–II, Paris, 1901–1938) oder Alexandru Rosetti (1895–1990), *Istoria Limbii Române* (Bukarest, ed. definitivă, 1986), die sich in Rumänien – möglicherweise – eines größeren Prestiges erfreuten (ohne dass man mit dieser Vermutung deren wissenschaftlichen Wert schmälern möchte). Wieweit Philippides *Originea* sich in diesen Sprachgeschichten niedergeschlagen hat, wäre eine wohl eine müßige Frage. So bleibt zunächst für eine Wissenschaftsgeschichte der rumänischen Linguistik die Ausschau auf den von Pamfil angekündigten Sammelband von Vorlesungen zur Ausgabe von Philippides *Opere alese* (cf. Pamfil, S. 203), mit dem Titel *Istoria limbii române*, der möglicherweise Aspekte bietet, die Philippide in seiner *Originea* ausgespart oder umgearbeitet hat. Dem Rezensenten bleibt in diesem Zusammenhang der schlichte Verweis auf Ivănescus eigene *Istoria limbii române* (Bukarest, 1980, unveränd. Neuauflage 2000), die auch den deutschen Rumänisten, in Ergänzung zu den eben genannten Sprachgeschichten, unbestritten den aktuellen *state of art* bieten dürfte.

Wen nun Frau Pamfil ihre rumänischen Kollegen – ganz im Sinne ihres Lehrers Gheorge Ivănescu (1912–1987) – zu einer versöhnlichen, integrierenden Synthese der verschiedenen nationalen wie auch der internationalen Strömungen innerhalb der Sprachwissenschaft auffordert, so möchte man den kleinen Kreis der deutschen Rumänistik-Kollegen zu einer – sei es auch nur bio-bibliographischen – Kenntnisnahme der beiden Jassyer Philippide und Ivănescu ermuntern. Möglicherweise ergäbe sich dann aus einer gleichsam kontrastiven Perspektive die eine oder andere überraschende Einsicht in eigene, also deutsche Positionen, die auch jenseits der Grenzen diskutiert worden sind. Man sollte dabei vor allem an die Beiträge Ivănescus denen, in denen dieser auf die Arbeiten Coserius (den er persönlich gut kannte), aber auch auf die romanistischen Beiträge aus Deutschland, Frankreich und auch Italien eingeht. Die Vertrautheit mit diesen Arbeiten und die daraus resultierende Absicht, den deutschen Kollegen seine eigene linguistische Konzeption näher zu bringen, könnte erklären, warum Ivănescu die Herausgabe eines Bandes unter deutschem Titel „Grundzüge einer anthropologischen Sprachwissenschaft“ geplant hatte. Der größte Teil des bereits fertig gestellten Typoskripts hat sich (nach dem Tode von Ivănescu) in Freiburg wieder gefunden und wurde dem Nachlass Ivănescu überlassen. Die Jassyer Kollegen planen unter der Leitung von Professor Eugen Munteanu die Herausgabe dieser „Grundzüge“. Wie aus den Hinweisen von Frau Pamfil hervorgeht, handelt es sich bei dem *Fondul Ivănescu* um eine umfangreiche Sammlung weiterer Manuskripte, die eine baldige Veröffentlichung verdient hätten. Sollten sich die deutschen Rumänisten nicht daran beteiligen? Dasselbe Desiderat gilt mit Blick auf das von Pamfil (S. 7, n. 1) erwähnte umfangreiche Typoskript Ivănescus über *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, ebenfalls in diesem Nachlass.

Wir dürfen abschließend evaluieren: Frau Pamfil hat mit diesem Band nicht nur einen wesentlichen Beitrag zu einem allgemein verständlichen Zugang in das Werk von Philippide geleistet, sondern zugleich auch einen gewichtigen, längst ausstehenden Überblick zum Verständnis für die linguistischen Thesen der „beiden Koryphäen“ der Jassyer Linguistenschule Philippide und Ivănescu geliefert. Wir möchten zusätzlich noch an weitere Forscher

aus dieser illustren Schule wie Th. Simenschy, Iorgu Iordan, Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, N.A. Ursu, Dumitru Irimia oder Şt. Giosu erinnern, die eine eigene Darstellung verdient hätten. Der vorliegende Beitrag von Frau Pamfil darf als ein Markstein der romanistischen Forschungsgeschichte betrachtet werden, dem man gerne eine Resonanz über Iaşi hinaus wünscht.

Rudolf Windisch
Klausenburg, Rumänien

Petru POPUȚA, **Amintiri, întâmplări, povești**, Gyula, Editura Noi, 2006, 160 p.

Povestea cultă românească din Ungaria este reprezentată de autori din diferite generații și de diferite opțiuni narrative. Dar, în afara genurilor și formelor preferate, comune pentru construcția textelor ori pentru conținutul acestora le sunt câteva trăsături care înscriu prozatorii culți români într-un tip de literatură cu specific minoritar:

- predominanța genului autobiografic în defavoarea celui ficțional, care permite amestecul planurilor temporale și, de aici, preferința pentru evocare, amintire, rememorare;
- rescrierea textului prin asimilarea în textul narativ de bază a unor secvențe narrative specifice tehnicilor povestirii populare, ceea ce dă un caracter oral acestor tipuri de texte;
- mesajul acestui gen de literatură memorialistică constituie refacerea unei atmosfere trecute în vederea raportării la un prezent considerat inferior, un mesaj în ordine etică;
- preferința autorilor români din Ungaria pentru textul concentrat, specific prozei scurte, la nivelul unei schițe ori nuvele;
- prozatorii români din Ungaria nu construiesc scenarii epice încărcate de spectaculos, ci linii narrative pe orizontala evenimentelor, care impun ieșirea într-un final senin și rezolvat.

De mai multă vreme, Petru Popuța (n. la 19 octombrie 1931, Aletea, Ungaria) se arată preocupat de valorificarea narațiunii populare în cea cultă, construind, pe un scenariu aparent de povestire populară, un modul narativ nou, înscris în alte coordonate epice decât modelul inițial. De aceea, proza sa este una modulară, focalizată în jurul unei scheme comune: fie o amintire din vremea colectivizării, fie din spațiul școlii, fie din cea a familiei românești din Ungaria. Profesorul de matematică, azi la pensie, a știut să topească în prozele sale atât moștenirea populară din comunele Aletea, Chitighaz (prima tentativă a fost strângerea acestui tezaur în volumul de snoave *Cine-i mai puternic?*, 1993), dar și să aducă mentalități, sentimente, cultură spontană în paginile unui volum de autor cu specificitate minoritară.

Toate rândurile scrise și publicate de Petru Popuța sunt rezultatul unui entuziasm al libertății sale interioare, pagini memorialistice și proze, care confirmă că literatura a rămas una dintre cele mai constante și personale preocupări ale scriitorului. Textul *Fără rădăcini* („Foaia noastră”, nr. 38, din 24 septembrie 1982) este debutul literar al autorului de proză scurtă; un debut care, nu numai că-l confirmă în acest gen de scrieri, dar îl și lansează drept unul dintre cei mai viguroși scriitori de literatură din Ungaria, în imediata vecinătate valorică a lui Ilie Ivănuș sau Al. Hoțopan. Numai că Petru Popuța reușește, față de colegii săi autori de proză, un text mult mai complex, contaminat în bună parte de stilul și narațiunea povestirilor populare din zona lui natală, Aletea. Scrierile sale alternează culegeri și prelucrări din povestiri aletene cu texte originale, până la un punct, cel de suprafață al textului, suprapuse peste modelul primelor. Această fericită întâlnire între creația populară și cea cultă funcționează în cazul acestui autor cu dublă deschidere: pe de o parte, textul său original asimilează secvențe, structuri epice (narațiune, descrieri, portrete) din textul popular,

direcționând chiar și tematica spre o proză memorialistică sau socială, perfecționând instrumentele prozei. Al doilea câștig este contaminarea prozei populare, prin prelucrare, cu modele, instrumente epice și stil specifice tipului cult. Încă de la textul de debut și până la cele publicate prin calendarele românești, din ultimii ani, se constată un prozator matur, care-și stăpânește materia epică, reușind texte închegate în jurul unui nucleu conflictual și cu un final suspendat. Dacă e să amintim că figuri de eroi precum Simion (*Vrăjitorul*), Mihai Dansu (*Draga*), Ioan Prodan (*Târg de Crăciun*), Maria Bălu (*Ludaia de fiert*) aparțin lumii sociale a năpăstuiților sortii, slugi, refuzați ai comunității, aduși de existență în pragul unor mari umilințe, astfel de bucăți par să aparțină prozei noastre tradiționale, cu fir epic liniar, dialoguri scurte, concise și un final deschis. Ele au în centru nu acțiunea în sine, care, cum am spus, se înscrie modular, ci, mai ales, stările eroilor, jocul de lumini și umbre care individualizează o categorie sau alta. În relația dintre bogat și sărac (*Vânătorul pe ascuns*) stăpân–slugă (*Cina săpătorilor*), s-ar părea că soarta întoarce bogăția împotriva primului și răscumpără bogăția sufletească a celui de-al doilea, printr-un joc al schimbului de statut între călău și victimă, vânător–vânat. În această ecuație, războiul și efectele sale sunt văzute ca mobiluri ale destrămării familiei, prin acte de violență domestică, sub morbul geloziei (Mihai și Marioara din bucata *Pedeapsa*, Ivan–Elisabeta din *Lăsată-n dans*) sau produce invidie, dusă până la răzbunare (*Cușitul*). Alternative la război sunt fie munca aducătoare de belșug, liniște și fericire interioară (*Recunoștință*, *Nelu*, *Întrecere la seceriș*), fie înțelegerea socială, dincolo de limbă și stare (*Unguri care au respectat poporul român*, *Săpatul cu simbria*). Dramele individuale ale satelor din prozele lui Popuța se consumă, însă, la nivelul unor întâmplări tulburătoare prin efectele și trăirea lor. O pricină a despărțirilor grele și apăsătoare o constituie emigrarea ori ieșirea din satul natal (*Ambrozie și Sandi*), eroi precum Aurel rătăcind aiurea și schimbându-și codul lingvistic (*Casă sau locuință*), Ion Onuț recuperat după moarte de soția sa Sida (*Moștenirea*) configurează mici drame care se rezolvă printr-o împăcare sufletească dincolo de vreme. Există însă și drame sociale care forțează destinele umane la o pliere după vremi și oameni. Efectele comunismului și ale colectivizării fac ca sătenii să recurgă la subterfugii și tot felul de ipocrizii, pentru a birui sistemul, de la controlul tăierii porcilor (*O ciudată pomană de porc*, *Țăranii și executorul*), la cel al interzicerii comerțului cu cereale (*Vinovatul*), ori la practici ilegale de câștig (*Vrăjitorul*). În aceste situații, modalitatea narativă are în vedere atât perspectiva naratorului–martor, implicat direct în eveniment, cât și cea de mediere, adică naratorul preia mărturia-povestire a altui personaj. Aceasta face ca cele două tehnici să suprapună evenimentul real peste cel ficționalizat până la substituirea perspectivelor, încât textul pierde terenul marcării lui de eveniment, iar ficțiunea apare prin depărtarea de elementul generator și retrăirea prin rememorare difuză.

Cealaltă categorie de proze ale lui Petru Popuța, prezente în paginile ziarului, între anii 1985–2004, o formează proza de amintiri și evocare, la granița dintre ficțiune și reportaj. Asemenea texte, precum *Draga*, *La trifoiște*, *Masa de praznic*, *Alegere sau votare*, *Țăranii și executorul* sunt proze de factură analitică și biografică, în care evenimentul trăit se cuibărește în spatele unor situații dramatice, cu ușoare nuanțe ironic-umoristice. Asemenea texte mizează pe un scurt conflict, născut ad-hoc, rezolvat printr-un element-supriză. Complexul pierderii rădăcinilor identitare ale românilor, prin părăsirea locurilor originare – spațiul benefic al valorificării conștiinței identitare apare frecvent sub imaginea *sălașelor*, locuri izolate și sărace (*Fără rădăcini*) –, găsirea unui sălaș pe „comenție” (pe schimb de produse agricole – *Lapte*, *lăptișor*), tulburarea provocată de spargerea tradițiilor și obligativitatea intrării în cooperativă (*Decorația*), alcătuiesc un univers rural care-și caută liniștea patriarhală pentru a avea bucuria mică a familiei. Copiii sunt cei mai expuși acestor pervertiri ale satului și violenței timpului, sărăcindu-le partea de frumos a copilăriei, o copilărie cu urme peste vremi, ca-n textele *Ludaia de fiert*, *Piccolo*, *Lipiul*. Animalele domestice sunt, de regulă, apropiatele și aliatele oamenilor, printr-un dialog nespus al stărilor afective trăite (*Piccolo*, *Iu-țu*, *Rum-bu*, *Draga*). Relația om–animal minimizează la limită efectele sărăciei

și violenței, printr-o ieșire senină și caldă în amintire. Fraza narativă a lui Petru Popuța curge fluent, are spectaculozitate, întreține tonul unor dezbateri aprinse și sfârșește surprinzător, printr-o ieșire imprevizibilă. Un caz de prozator care a practicat contaminarea povestirii de formule și structuri ale povestirii populare. Contaminarea narativă se produce prin inserția în corpul narațiunii culte a ritualului povestirii populare, astfel încât rezultatul este o narațiune fictivă cu material popular. Ca tematică, o astfel de proză se apropie de cea a lui Zaharia Stancu, iar ca tehnică este o fericită îmbinare între stilul rebrenian și cel istratian, concis și realist–moralizator. O muzică internă liniștitoare a prozei lui Petru Popuța are meritul de a da o stare de echilibru în structura textelor, între dominanta textuală narativă și secvența descriptivă ori cea dialogică.

Chiar și textele ce recuperează momente din biografia autorului (formarea lui ca viitor profesor, momentul de la colegiul Mocsary din Budapesta) construiesc, pe alocuri, un mic scenariu situațional, provocator de deschidere spre evocare și amintire, cu oameni și fapte care au lăsat urme în devenirea intelectualului pornit de la sat. Autobiografia se subsumează ficțiunii printr-o alternare a planurilor temporale și o intersecție a realului cu povestirea ficțională. Depășită de retrăirea evenimentului, situația din real coboară în prezentul narativ recompunând datele realului cu mijloacele autobiograficului, mobil al deschiderii spre imaginar.

Volumul său *Amintiri, întâmplări, povești* (2006) reprezintă mesajul deplinului său talent de povestitor în care se întâlnesc, în mod fericit, vocația amintirii, construcția unui eveniment din realitate și plăcerea taifasului prin povești. Ultima orientare valorifică din plin câștigurile primelor două, dinspre care suflă boarea reconfortantă a unui moralism didactic. De aceea, proza sa cucerește prin simplitate, naturalitatea spunerii și spontaneitatea înșiruirii evenimentului pe o linie narativă ascendentă. Volumul cuprinde și snoave prelucrate din arhiva personală a autorului, multe din ele cu învățăminte morale. Construit la interferența dintre povestire populară (oralitatea dată de unele regionalisme locale pitorești prin fonetismul lor, chitighăzene ori aletene), autobiografie (inserția unui eu recuperat prin filtrele amintirii prismatice) și ficțiune (construită din contaminări narative și mesaj afectiv înalt), volumul din urmă al lui Petru Popuța este emblematic pentru tipul de proză hibrid practicat de autorii români din Ungaria.

Cornel Munteanu
Universitatea de Nord, Baia Mare
România

Ligia TUDURACHI, Cuvintele care ucid. Memorie literară în romanele lui E. Lovinescu, Cluj-Napoca, Editura Limes, 244 p.

Obstinația lui E. Lovinescu de a se afirma ca romancier le-a părut multora drept o ciudată manifestare bovarică care l-ar fi deturnat de la adevărata menire, aducându-i, în plus, nenumărate prejudicii (amintesc doar respingerea candidaturii sale la Academie, în urma acuzației de pornografie și a scandalului de presă declanșat, prin pana mânioasă a lui Iorga, de publicarea primelor două cărți din proiectata trilogie eminesciană). Până și cei mai receptivi comentatori s-au dovedit destul de reticenți în raport cu literatura amfitrionului de la „Sburătorul”, căreia nu i-au acordat decât o valoare circumstanțială, de confesiune mascată și document de personalitate, fără s-o aprecieze însă ca realizare estetică de sine stătătoare, integrată în contextul prozei noastre moderne. Îi revine Ligiei Tudurachi meritul de a fi restabilit adevărul și de a-i fi făcut lui Lovinescu dreptate, printr-o lectură în sfârșit adecvată

(adică una în cheie ficțională, și nu personalist-autobiografică), sprijinită de un foarte consistent eșafodaj teoretic, cu achiziții de ultimă oră. Nu spun vorbă mare afirmând că studiul *Cuvintele care ucid. Memorie literară în romanele lui E. Lovinescu*, la origine teză de doctorat, marchează un moment de grație, istoric așa zice, în exegeza altminteri nu foarte consistentă a literaturii criticului modernist.

Înainte de a-și prezenta propriul punct de vedere, cercetătoarea întocmește „dosarul” receptării romanelor lovinesciene din interbelic până în prezent, subliniind motivele care au condus la formularea unor judecăți de valoare niciodată pe deplin favorabile. Cel mai aproape de adevăr pare să fi fost Pompiliu Constantinescu, care, deși în *Memorii* observa „metoda unor psihologii fixe, cu acea abstractizare a portretului clasic, smuls din contingentul mobil în încremenirea legiferată pe categorii interioare” (p. 35), nu identifică și în romanele criticului, abordate tot ca operă autobiografică, același tip de psihologie, redusă la automatism și la niște „structuri simple, neevolutive, mișcate de un singur resort” (p. 35). Semnalând limitele orizontului estetic al cronicarului ce se simte dator să constate eșecul proiectului lovinescian, Ligia Tudurachi remarcă, pertinent, că „imobilitatea psihologică a lui Bizu” (personaj construit ca o „figurină”, cu sufletul „facsimilat” în cele patru romane ale ciclului) ilustrează același tip de gesticulație „mecanică” a eului din *Memorii*. Prin aceasta, Lovinescu nu numai că nu-i „învechit”, dar pare să-și depășească cu mult epoca, deoarece propune ipoteza unei psihologii experimentale și a unui tip de discurs foarte modern, în acord cu ideea formulată într-un articol din 1931 (intitulat, sugestiv, *Expresia creatoare de realități*), potrivit căreia „în loc să o urmeze, cum ar fi firesc, de multe ori cuvântul determină realitatea sufletească” (p. 199). Așa s-ar explica și eșecul interpretărilor în grilă realist-mimetică, axate pe identificarea exactă a unei psihologii clinice, pulsionale sau excepțional-romantice.

Prin urmare, ceea ce poate părea „viciu tehnic și eroare psihologică” (vezi, printre altele, observația că visul eminescian nu e oniric, ci se bazează pe rememorare – lucru care-l determină pe protagonist să rememoreze și episoade la care nu a participat, astfel încât memoria sa „se confundă cu o impersonală memorie a lumii” etc.) se dovedește a fi un procedeu recurent, asumat în mod deliberat, pentru a conferi „inadaptării” sensul unei atitudini stereotipe, prescrise de o „psihologie invariabilă” – psihologie activată, la rândul său, de libera circulație a cuvintelor, fără o determinare causală obligatorie. În felul acesta, comportamentul personajelor lovinesciene nu mai este motivat „psihologic”, perturbarea sistematică a procesului de constituire a semnificației dobândind anvergura unei deconstrucții polemice (cercetătoarea descoperă, cu sagacitate, că „în toate situațiile în care comunicarea telepatică eșuează, personajele sunt naturi afine”, pe când „cuvintele nerostite se transmit în schimb fără probleme între personaje care nu au nimic în comun”; pe scurt, „cuvintele circulă libere, necondiționate de conștiințele implicate” – ceea ce înseamnă că nu e vorba de un fenomen psihologic, ci de „un fenomen lingvistic cu consecințe de ordin psihologic” – p. 155).

În opinia Ligiei Tudurachi, „nimic din ceea ce există în realul lovinescian nu funcționează conform convenției realiste”, deoarece „instaurarea realității e în mod sistematic precedată de un text care o prescrie” (p. 199). Aici e de căutat și originalitatea romancierului Lovinescu, în acest „mecanism în doi timpi”, analizat în lumina psihanalizei freudiene („cuvântul recurent are aceeași forță revelatorie în raport cu realul ca și pulsinea subconștientă” - ibidem) sau a teoriilor lui Breton despre dicteul automat și „hazardul obiectiv”. Pe de altă parte, concentrarea analizei asupra mecanismului în doi timpi de instaurare a realității presupune „sacrificarea unei cantități deloc negliabile de informație epică” – dar numai cu prețul sacrificiului, implicând o lectură „cu goluri” (vezi ultimul capitol, *Pentru o lectură a romanului ca text dificil*, p. 237–240), romanul criticului își dezvăluie structura sa coerentă, desenul din covor. Contrariați de caracterul „hibrid” al literaturii lovinesciene, unde prezența criticului funcționează ca o voce „din off” ce

„dublează vocea naratorului și îi blochează construcția, interzicând accesul la viața interioară a personajelor” (p. 46), și alți comentatori, mânați însă de „un duh terorist” (formularea aparține exegetei), au afirmat că vocea criticului trebuie eliminată. Zis și făcut. Rezultatul: „eliminarea pasajelor incriminate distruge și ficțiunea”, criticul și naratorul constituind, în fond, „o singură și nedecompozabilă entitate” (p. 31).

Conștientă de ispita unei asemenea lecturi „teroriste”, Ligia Tudurachi se delimitează atât de perspectiva psihologistă prin care au fost interpretate romanele criticului în interbelic, cât și de teoriile structuraliste de mai târziu, menite a explica fenomenul indeterminării generice ca „ilustrare a unui mecanism intertextual”, pentru a demonstra în schimb, foarte convingător, valoarea pragmatică a limbajului în poetica romanului lovinescian, edificat la început pe tiparele genului dramatic (mai exact, ale tragediei – percepută, în opinia mea, ca specie asimilabilă odiosului gen al „vieților romanțate”) și, ulterior, pe o schemă compozițională hibridă (sugerând degradarea tragicului înspre absurd prin destructurarea narațiunii), într-o manieră subsumabilă genului liric: „structura romanului lovinescian e mai apropiată de o structură lirică decât de una romanescă, datorită faptului că instituie, prin repetiția tiparului unic (discurs preexistent, real care îi urmează) un soi de ritm, o construcție monadică de episoade” (p. 127). În felul acesta, Lovinescu se dovedește un inovator modern al genului romanesc, pe care îl scoate deliberat din orizontul poeticilor mimetic-realiste și al epicului tradițional, deconstruit cu subtilitate. Din cele enunțate până acum putem trage concluzia că proza lovinesciană pare a fi când teatru, când poezie, dar aproape niciodată... proză!

După cum subliniază în mod repetat autoarea prezentei lucrări, Lovinescu avea ambiții de reformator și, la fel ca în opera de doctrină (unde explica procesul modernizării și al constituirii unei identități etnice românești prin impactul formelor împrumutate care, coborând până la „fondul” sufletului colectiv, reușesc să-l trezească la viață și să-i dea un contur distinct printr-o evoluție în doi timpi, de la imitație la „diferențiere”), a aplicat și în literatura de ficțiune legea cauzalității inverse, potrivit căreia cuvântul (forma) nu mai are menirea de a exprima trăirea interioară, „fondul” psihic, cu „conținuturile” specifice. Dimpotrivă: în loc să fie un mijloc de comunicare și de exteriorizare a vieții afective, cuvântul determină niște stări sufletești și o serie de reacții sau „acțiuni” *sui generis*, obligându-i astfel pe toți cei ce „vorbesc” în ficțiune, de la „autor” la „personaje”, să-și afirme (prin niște zadarnice tentative de „diferențiere”) individualitatea. E vorba însă de o individualitate redusă la un set de automatisme și de reacții impersonale, de natura clișeului, stereotipiile de limbaj reflectând reacțiile psiho-comportamentale menite a ilustra, de fapt, mecanismul „psihologiei invariabile” asupra căruia se focalizează, polemic, poetica lovinesciană. Individualitatea se vede anulată de tirania clișeului atotputernic, ce transformă omul într-o făptură anonimă și lipsită de libertate. Romanul lovinescian trebuie citit, așadar, dincolo de caracterul deseori ilizibil al „narațiunii” în sine, ca o dramă a neputinței de a vorbi (și trăi) autentic, câtă vreme literatura, incapabilă de a mai atribui existenței un sens, se mulțumește să-i prescrie doar niște reguli.

Și, cum interpretarea în cheie mimetic-autobiografică eșuează, exegeta propune o lectură „ficțională” ce ar trebui să aibă în vedere „modul în care Lovinescu construiește fictiv o vorbire”. În acest sens, „nu se mai presupune că autorul intenționează să restituie o poetică eminesciană prin restituirea unei psihologii creatoare”, ci „se pornește de la ideea că el construiește o psihologie veridică plecând de la modul în care se reflectă ea în vorbirea cotidiană” (p. 103). Așadar, dacă „modelul unei vorbiri singulare poate informa asupra unei psihologii umane specifice”, atunci în vorbirea scriitorilor trebuie să se reflecte: 1. matricea stilistică a respectivului scriitor; 2. modelul discursiv să poată fi acceptat în cadrele unei comunicări cotidiane” (p.103). Însă limbajul personajului lovinescian, pitoresc și banal, nu e deloc în măsură să individualizeze o psihologie. Creangă, spre exemplu, vorbește doar în proverbe, iar „aplicarea mecanică a tiparului discursiv” are ca efect depersonalizarea. Eminescu și Caragiale suportă, și ei, teroarea ticurilor verbale și a formulelor prefabricate,

astfel încât, „în loc ca vorbirea să fie un loc al ireductibilității, ea e, așadar, pentru Lovinescu, un loc al banalității și dezindividualizării. Eminescu nu e în cele două romane ale criticului decât un anonim, cel dintâi dintre Anonimi” (p. 106). Tot „anonim” se dovedește a fi naratorul însuși, câtă vreme recurge la un material textual preexistent (format din „cite” „proverbe” sau „anecdote”), atribuibil unui enunțator impersonal. Discursul anecdotic, suntem avertizați, se împotrivesc singularizării discursive: „Statutul celui care spune anecdote e cvasi-anonim: persoana lui se șterge în spatele poantei. Ca și clișeu, anecdota trece din gură în gură, e un discurs repetat după alții, care confundă spiritele, în loc să le distingă. E prin urmare nu dificil, ci imposibil ca, pornind de la acest tipar discursiv, să caracterizați psihologia unui vorbitor” (p. 91).

Poetica romanului lovinescian se bazează, după convingerea doctorandei, pe exploatarea posibilităților de expresie și de semnificare ale clișeului, clișeu care nu e doar o prezență ubicuă în spațiul narativ, ci se constituie și ca sursă genetică a romanului însuși (Lovinescu își inventează un discurs mitologizant despre geneza operei, ca și Rebreanu – vezi observațiile din subcapitolul *Ponciful și geneza romanului. Mărturisiri literare*, p. 106-110). De aceea, în marea lor majoritate, personajele lovinesciene nu ating treapta afirmării de sine, preluând „cuvântul” ca pe o formă pur exterioară, „străină”, menită să adoarmă o conștiință individuală și așa precară. Și totuși, când saltul calitativ se produce (vezi diferența dintre Bizu, tipul omului „fără însușiri”, și Eminescu, inadaptable superior, care și-a valorificat în sens creator lenea moldovenească, adică, frumos spus, predispoziția contemplativă) – atunci automatismele de limbaj și comportament sugerează nu atât o carență, cât un exces, nu atât somnul conștiinței, cât o trezire mai grea, mai originară, modelând personalitatea umană după tiparele mitului și ale psihologiei abisurilor. Pentru că, prin clișeu, omul are acces nu doar la „nimicul” vorbelor goale, ci și la partea lui de umbră, la arhetipurile îngropate adânc, în subconștient... Nu întâmplător, tot printr-un clișeu („masca apoloniană”), deci într-o manieră mimetică, obiectiv-impersonală, va alege Lovinescu să-și afirme personalitatea, conștient că numai în felul acesta îi poate păstra și amprenta unică, „individuală” (nota „diferențiată”). Ergo: „clișeu” se dovedește a fi, în fond, ambivalent, desemnând atât „nimicul” („Bizu” e „o fantasmă a copilăriei naratorilor, comună fraților și surorilor, apoi tuturor copiilor din sat”, e „nimicul” ce „reflectă chipurile fiecăruia și ale tuturor”; despre Bizu „nimeni nu aflase de unde venise și al cui era” etc. – p. 102), cât și absolutul rodnic și „plin” al creației (Eminescu, am putut constata deja grație pătrunzătoarei exegete, e „un anonim”).

Teoria expresiei „creatoare de realități” se regăsește, de fapt, pe trei paliere distincte ale operei lovinesciene: în scrierile de doctrină (teoria formelor fără fond), în memorialistică (mitologia personalității) și în literatura de ficțiune (valorile pragmatice ale limbajului). Clișeu ia, succesiv, locul „formei” („fondul” fiind o realitate fluidă și vagă, de ordin psihic), al „voinței” (în raport cu „temperamentul”, reductibil tot la o dimensiune „sufletească”) sau al vorbirii personajelor lovinesciene (care au totuși o psihologie, însă una depinzând exclusiv de limbaj). Discursul literar nu se constituie, evident, ca un fel de creație *ex nihilo*. Dimpotrivă: definind sugestia în termenii unui raport spațial, ca „desfășurare pe o suprafață materială”, Lovinescu atrăgea de fapt atenția asupra „implicării sensului propriu în emergența sugestiei” (p. 60), pentru că înțelegea fenomenul de decantare a sensului ca pe un proces integrator. Clișeu joacă, de fapt, rolul unui catalizator, ce ajută, de pildă, la transfigurarea mitică a „evenimentalului”, „realității”, „istoriei” (vezi analiza secvențelor descriptiv-evocatoare menite a reconstitui imaginea Iașului de altădată, descifrată prin teoria „formelor simple” – subcapitolul *O „formă simplă”*, p. 89-93). Și tot clișeu e utilizat pentru expresivitatea sa infinit sugestivă.

Nu întâmplător, afirmă Ligia Tudurachi la un moment dat, „personajele lovinesciene uită ceea ce e legat exclusiv de trăit” (mai precis: de trăirea individuală), amintirea funcționând „doar în măsura în care devine citat”, adică un „bun” al memoriei colective. Ca

atare, copilăria se vedește a fi „un loc comun, depersonalizat”, iar descinderea în trecut provoacă „sentimentul lipsei de individualitate” (dovadă: obsesiile senile ale bătrânei Raluca Bârză, mama Emiliei Scumpu). Altfel spus, citatul/ clișeu transformă spațiul memoriei într-o scenă de teatru, îndeplinește adică o funcție dramatică și „se manifestă prin declamare, posturi hieratice, ritualizare, implicând, aproape întotdeauna, o punere în scenă” (p. 140): „pentru eroii lovinescieni, discursul împrumutat e o sursă de prescripții în vederea unei execuții imediate” (p. 139). În consecință, memoria „nu e un spațiu de reverberație a propriei subiectivități”, ci „o scenă pe care se mișcă corpuri” și „se montează un spectacol al alterității” (p. 70). Eminescu, de pildă, înlocuiește propriile trăiri cu un „roman”, mai exact: cu un „romanț” al iubirii Veronicăi, pentru că memoria dramatizează (înțelege: romanțează) viața. În sprijinul acestei subtile argumentații, exegeta citează următorul pasaj: „Într-o noapte de insomnie, *romanul lui cu Veronica i se dramatizase în minte* sub o formă atât de hotărâtă, încât era convins că-l și trăise”, pentru a conchide: „în loc să proiecteze un jurnal fictiv ori un monolog interior, adică o formă adecvată rostirii subiective, poetul dă un roman” (p. 71).

Ei bine, asemeni poetului, și Lovinescu „dă” un asemenea roman, teatral (în genul „vieților romanțate”, am adăuga noi), mai întâi în forma canonică a tragediei (în *Lulu*), unde „instinctul e absorbit de moral și legitimat” și unde „tensiunea freudiană între libidou și conștiință nu funcționează” (p. 137). Dar, cum „tragedia creează un spațiu în care cuvintele influențează destinul personajelor” (p. 139), are dreptate Ligia Tudurachi să sublinieze degradarea ulterioară a tragicului în absurd, ca în romanele criticului din deceniul al patrulea, unde comportamentul și reacțiile „anti-eroilor” lovinescieni refuză adesea să se mai conformeze prescripțiilor discursive, impecabilei logici narative.

Cuvintele careucid. Memorie literară în romanele lui E. Lovinescu e de departe nu doar cea mai inteligentă și mai comprehensivă exegeză de până acum dedicată romanului lovinescian, ci și un studiu cu totul excepțional, plin de idei provocatoare și entuziasmante. O carte admirabilă, care consacră un critic talentat și de o inteligență cristalină, tăioasă, ca diamantul.

Antonio Patraș
Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași
România